

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**EBU'L- BEKÂ EL-UKBERÎ NİN "İ'RÂBU'L-
KIRAÂTİ'Ş-ŞEVÂZ" KİTABINDA SES MESELELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

GUMMA SALEM GOMMA ABUAJLA

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi İHAB SAİD İBRAHİM İBRAHİM

KASTAMONU 2019

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**EBU'L- BEKÂ EL-UKBERÎ NİN "İ'RÂBU'L-
KIRAÂTİ'Ş-ŞEVÂZ" KİTABINDA SES MESELELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

GUMMA SALEM GOMMA ABUAJLA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İHAB SAİD İBRAHİM İBRAHİM

KASTAMONU-2019

TEZ ONAYI

Gumma Salem Gomma ABUAJLA tarafından hazırlanan "EBU'L- BEKÂ EL-UKBERÎ NİN (İ'RÂBU'L-KIRAÂTİ'Ş-ŞEVÂZ) KİTABINDA SES MESELELERİ" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS olarak kabul edilmiştir.

Danışman

Dr. Öğr.Üyesi İhab Said İbrahim İBRAHİM
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

Jüri Üyesi

Dr. Öğr.Üyesi Ahmet İSMAİLOĞLU
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

Jüri Üyesi

Dr. Öğr.Üyesi Moneer MOHAMED
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

...../...../.....

Enstitü Müdürü

PROF. DR. CEVDET YAKUPOĞLU

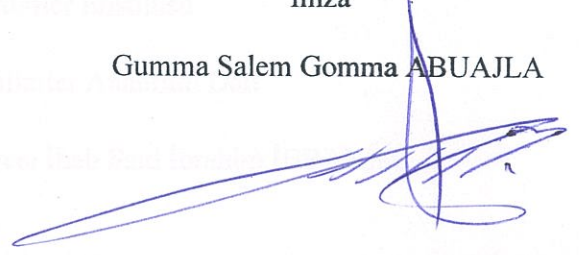

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Gumma Salem Gomma ABUAJLA

Özet

Yüksek Lisans Tezi

EBU'L- BEKÂ EL-UKBERÎ NİN "İ'RÂBU'L-KIRAÂTİ'Ş-ŞEVÂZ" KİTABINDA
SES MESELELERİ

GUMMA SALEM GOMMA ABUAJLA

Kastamonu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi İhab Saîd İbrahim İBRAHİM

Kur'an-ı Kerim Allah'ın peygamberi olan Hz. Muhammed'e indirdiği kitabıdır. Kur'an 7 harf üzere nazil olmuş ve Rasulüllah (s.a.s) bu 7 harf üzere okunuşunu onaylamıştır. Kur'an-ı Kerim şifahî usule dayandığı zamanlarda onun hıfz vesilesi sadece seçkin sahabenin sadırları olmuştur. Hz. Ebubekir-i Sıddîk halife olduğu dönemde Kur'ân'ı toplamıştır. Kendisinden sonra gelen Hz. Osman ise - Allah onlardan razı olsun - Kur'an-ı Kerim'i bir Mushaf'ta toplamış ve bu Mushaf sahabe tarafından onay almıştır. Var olan diğer Kur'an nüshaları ise yakılmıştır. Bundan sonra Resm-i Osmânî olan bu ilk Mushaf'a uygun olan kıraatler Mütevatir olarak adlandırılırken Resm-i Osmânî'ye uygun olmayan kıraatler de Şaz kıraatler olarak adlandırıldı. Bu Şâz terimi delillerine ve illetlerine vâkıf olmak ve bu kıraatlerin anlam kapalılığını ortaya çıkarmak amacıyla araştırmacıların çalışmalarında büyük bir yer işgal etmiştir. Bu çalışmaların arasında genel dilsel araştırmalar olduğu gibi özellikle de kıraatlerde var olan farklılıkların onların okunuşunda olması sebebiyle dilsel sesleri tüm yönleri ile incelemeyi hedefleyen sessel araştırmalar vardır. Bu açıdan içindeki sessel olgulara vâkıf olmak için Ebû Bekâ el-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâtî'l-Şevâz adlı kitabını tercih ettim. Çalışmaya da "el-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâtî'l-Şevâz Adlı Kitabında Sessel Olgular" başlığını verdim.

Çalışmanın tabiatı bu araştırmanın önsöz ve girişin öncelik ettiği dört bölümden oluşmasını gerektirdi. Bu dört bölümü çalışmanın ulaşılmış olduğu sonuçların en önemli olanlarını özetleyen bir sonuç bölümü takip etti.

Giriş kısmında konunun önemi, seçilme sebepleri ve çalışmada takip edilen yöntem belirtildi. Hazırlık kısmında ise Ebû Bekâ el-Ukberî, yazılı eserleri, âlimlerin onun hakkındaki görüşleri, İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz adlı kitabı, kitabın tahkik edilmiş basımı ve tahkikte takip edilen yöntem tanıtıldı. **Birinci Bölüm:** İmâle, **İkinci Bölüm:** el-Mümâsele es-Savtiyye, **Üçüncü Bölüm:** el-İbdâl ve **Dördüncü Bölüm:** el-Muhâlefe.

ANAHTAR KELİMELER:

Ebû Bekâ el-Ukberî - İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz- İmâle- el-Mümâsele es-Savtiyye- el-Muhâlefe

2019, sayfa :60

Bilim Kodu:

ABSTRACT

Master Thesis

SOUND PHENOMENA IN THE "IRAB EL KIRAAT EL SHWAZ" OF ABU AL- BAKA EL UKBARI.

GUMMA SALEM GOMMA ABUAJLA

Kastamonu University

Institute Of Social Sciences

Department Of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assistant Professor Doctor İhab Said İbrahim İBRAHİM

The Holy Quran is the prophet of Allah. This is the book he downloaded to Muhammad. The Qur'an has been translated into 7 letters and Rasulullah (s.a.s) has confirmed the reading of these 7 letters. When the Qur'an was based on the healing method, the occasion of his sanitation was only the saddles of the distinguished Companions. Hz. When Ebubekir-i Sıddik became the caliph, he collected the Qur'an. After him Hz. Osman - God bless them - gathered the Holy Quran in a Mushaf and this Mushaf was approved by the Companions. Other existing Qur'an copies have been burned. After this, the first Qur'an in accordance with this first Mushaf, which is the official of the Ottoman, was called as Mutawatir, while the Qur'an which was not suitable for the official was called Şaz Quran. The term Ş Şâz yer occupies a great place in the studies of the researchers in order to be familiar with the evidences and maladies and reveal the closedness of meaning of these Qur'an. Among these studies are general linguistic researches, as well as silent research aimed at examining linguistic sounds in all aspects, especially as the differences in Quran are in their reading. In this respect, I preferred the book of Abu Al- Baka El Ukbari called Irab El Kıraat El Shwaz to be familiar with the silent phenomena in it. I gave the title of Sess Silent Phenomena in the Book of El Ukbari's Irab El Kıraat El Shwaz. The nature of the study required that this study consist of four chapters, with preamble and

introduction prioritized. These four sections were followed by a concluding section summarizing the most important of the conclusions of the study.

In the introduction part, the importance of the subject, the reasons for its selection and the method followed in the study were mentioned. In the preparation part, Abu Baka al-Ukberi, his written works, the opinions of the scholars about him, his book *Irab El Kiraat El Shwaz*, the published edition of the book and the method followed in the investigation were introduced. First chapter: Inflexion, Second chapter: Assimilation, Third chapter: Soun Shift and Fourth chapter: Dissimilation.

Key Words: Abu Al- Baka El Ukbari. - *Irab El Kiraat El Shwaz* - Inflexion - Assimilation - Soun Shift - Dissimilation

TEŞEKKÜR

Çalışmamın tamamlanmasında ismini zikredemediğim pek çok kişinin katkısı olmuştur. Beni böyle bir çalışmaya teşvik eden, kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi İhab Said İbrahim İBRAHİM'e şükranlarımı sunyorum.

GUMMA SALEM GOMMA ABUAJLA

Kastamonu, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	iii
TAAHHÜTNAME	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR.....	ix
İÇİNDEKİLER	x
ÖNSÖZ.....	1
Giriş	3
I EBÛ BEKÂ EL-UKBERİ	3
II İ'RÂBU'L-KIRAÂTI'L-ŞEVÂZ KİTABI HAKKINDA BİLGİ.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM: İMÂLE	11
1.1. DİL'DE İMÂLE	11
1.2. TERİM OLARAK İMÂLE.....	11
1.3. İMÂLE' NİN TÜRLERİ	12
1.3.1. İMÂLE EL-KÜBRÂ.....	12
1.3.2. İMÂLE ES-SUĞRÂ.....	13
1.4. İMÂLE' NİN SEBEPLERİ	13
1.5. İMÂLE OLGUSUNUN FAYDASI.....	14
1.6. İMÂLE OLGUSUNUN GERÇEKLEŞMESİNİ ENGELLEYEN SEBEPLER	15
1.7. İ'RÂBU'L-KIRAÂTI'L-ŞEVÂZ KİTABINDAKİ İMÂLE ÖRNEKLERİ	15
İKİNCİ BÖLÜM:EL-MÜMÂSELE ES-SAVTİYYE –İDGAM.....	19
2.1. DİLDE EL-MÜMÂSELE.....	19
2.2. TERİM OLARAK EL-MÜMÂSELE.....	19
2.3. EL-MÜMÂSELE ÇEŞİTLERİ	22
2.3.1. BİRLEŞME ANINDA MEYDANA GELEN KÜLLÎ MUKBİL ETKİ	22
2.3.2. AYRILMA ANINDA MEYDANA GELEN KÜLLÎ MUKBİL ETKİ.....	23
2.3.3. BİRLEŞME ANINDA MEYDANA GELEN CÜZ'İ MUKBİL ETKİ.....	23
2.3.4. AYRILMA ANINDA GERÇEKLEŞEN CÜZ'İ MUKBİL ETKİ.....	23
2.3.5. BİRLEŞME ANINDA MEYDANA GELEN KÜLLÎ MÜDBİR ETKİ.....	23
2.3.6. AYRILMA HALİNDE MEYDANA GELEN KÜLLÎ MÜDBİR ETKİ.....	23
2.3.7. BİRLEŞME DURUMUNDA MEYDANA GELEN CÜZ'İ MÜDBİR ETKİ	23
2.3.8. AYRILMA HALİNDE MEYDANA GELEN CÜZ'İ MÜDBİR ETKİ.....	24
2.4. İDGÂM	24
2.4.1. DİLDE İDGAM	24
2.4.2. TERİM OLARAK İDGÂM	25
2.4.3. İDGÂM ÇEŞİTLERİ	26
2.4.3.1. İDGÂM-I KEBİR.....	26
2.4.3.2. İDGÂM-I SAĞİR	26
2.4.4. İDGÂM OLGUSUNUN SEBEBİ	27
2.4.5. İDGÂM OLGUSUNUN ŞARTLARI	27
2.4.6. İDGÂM OLGUSUNUN GERÇEKLEŞMESİNİ ENGELLEYEN SEBEPLER.....	27
2.5. ÖRNEKLER	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : İBDÂL	35
3.1. DİLDE İBDÂL	35
3.2. TERİM OLARAK İBDÂL	35
3.3. İBDÂL HARFLERİ.....	37
3.4. İBDÂL ÇEŞİTLERİ	37
3.5. İBDÂL VE İ'LÂL ARASINDAKİ FARK	37
3.6. İBDÂL VE DEĞİŞİM ARASINDAKİ FARK	38
3.7. İBDÂL VE KALB ARASINDAKİ FARK	38
3.8. LUGAVİ İBDÂL İLE SARFİ İBDÂL ARASINDAKİ FARK.....	38
3.9. İBDÂL OLGUSUNUN ŞARTLARI.....	39
3.10. İBDÂL OLGUSUNUN MEYDANA GELME SEBEPLERİ.....	39
3.11. İBDÂL OLGUSUNUN FAYDALARI.....	40
3.12. ÖRNEKLER	40
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: EL-MUHÂLEFE	45
4.1. DİLDE EL-MUHÂLEFE	45
4.2. TERİM OLARAK EL-MUHÂLEFE	45
4.3. EL-MUHÂLEFE OLGUSUNUN SEBEBİ.....	47
4.4. EL-MUHÂLEFE OLGUSUNUN ÇEŞİTLERİ	47
4.5. ÖRNEKLER.....	48
SONUÇ	52
KAYNAKLAR	53

ÖNSÖZ

Hamd Kulu Muhammed'e (s.a.s) Kitap'ını indiren ve onda hiçbir eğrilik bulundurmeyen Allah'a, salat ve selam hevası ile konuşmayan Allah'ın kendisini vahyi ile konuşturduğu Hz. Peygamber'e, âl ve ashâbına ve onları Kıyamet gününe kadar ihsan ile takip edenlerin üzerine olsun.

Kur'an-ı Kerim Allah'ın peygamberi olan Hz. Muhammed'e indirdiği kitabıdır. Kur'an 7 harf üzere nazil olmuş ve Rasulü Allah (s.a.s) bu 7 harf üzere okunuşunu onaylamıştır. Kur'an-ı Kerim şifahî usule dayandığı zamanlarda onun hıfz vesilesi sadece seçkin sahabenin sadırları olmuştur. Hz. Ebubekir-i Sıddîk halife olduğu dönemde Kur'ân'ı toplamıştır. Kendisinden sonra gelen Hz. Osman ise - Allah onlardan razı olsun - Kur'an-ı Kerim'i bir Mushaf'ta toplamış ve bu Mushaf sahabe tarafından onay almıştır. Var olan diğer Kur'an nüshaları ise yakılmıştır. Bundan sonra Resm-i Osmânî olan bu ilk Mushaf'a uygun olan kıraatler Mütevatir olarak adlandırılırken Resm-i Osmânî' ye uygun olmayan kıraatler de Şaz kıraatler olarak adlandırıldı. Bu Şâz terimi delillerine ve illetlerine vâkıf olmak ve bu kıraatlerin anlam kapalılığını ortaya çıkarmak amacıyla araştırmacıların çalışmalarında büyük bir yer işgal etmiştir. Bu çalışmaların arasında genel dilsel araştırmalar olduğu gibi özellikle de kıraatlerde var olan farklılıkların onların okunuşunda olması sebebiyle dilsel sesleri tüm yönleri ile incelemeyi hedefleyen sessel araştırmalar vardır. Bu açıdan içindeki sessel olgulara vâkıf olmak için Ebû Bekâ el-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz adlı kitabını tercih ettim. Çalışmaya da "el-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz Adlı Kitabında Sessel Olgular" başlığını verdim.

Bu konunun seçilme sebepleri

- 1- İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz adlı kitaptaki bazı şaz kıraatleri tanımak
- 2- İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz adlı kitaptaki İmâle, İdgâm, İbdâl ve Muhalefet gibi ses ile ilgili vâkıf olmak
- 3- Şâz kıraatlerin genel olarak dilsel meselelerde özel olarak ise ses ile ilgili meselelerde delillerini beyan etmek
- 4- Kitapta geçen ses ile ilgili olgulara ve el-Ukberî nin bunları nasıl incelediğine vâkıf olmak

1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma metinleri inceleme yeteneği sebebiyle betimleyici ve analiz edici bir yöntemle dayanmaktadır. Zira çalışma kitaptaki sesle ilgili farklı olguları ve örneklerini gözlemlemekle başladı. Sonra örnekler ait oldukları başlık dikkate alınarak sınıflandırıldı. Örnekleri ve olguları inceleme sırasında ise bu örnekler arasından açıklayıcı örnekler sunuldu. Bu sırada el-Ukberî nin olguya yaklaşma tarzı ile yaklaşıldı. Dipnotta ise başka örneklere işarete bulundum.

2. Çalışmanın Terimleri

İmâle: Fethayı kesraya elif harfini ise yâ harfine meylettirerek okumandır.

El-Mümâsele: İki aralıksız ses arasında meydana gelen yakınlık, cins uyumu veya denkleşme durumudur.

El-İdgâm: Komşu sesler arasında eğer sesler mütekârib, mütecânis ya da mütemâsil iseler meydana gelen bir etkileşim türüdür.

El-İbdâl: Ya İstihsan ya zaruret sebebiyle bir harfin yerine başka harfi koymandır.

El-Muhalefe: İki benzer-müteşabih sesin farklılaştırılmak üzere çekilmesi/meylettilmesidir.

Çalışmanın tabiatı bu araştırmanın önsöz ve girişin öncelik ettiği dört bölümden oluşmasını gerektirdi. Bu dört bölümü çalışmanın ulaştığı sonuçların en önemli olanlarını özetleyen bir sonuç bölümü takip etti.

Giriş kısmında konunun önemi, seçilme sebepleri ve çalışmada takip edilen yöntem belirtildi. Hazırlık kısmında ise Ebû Bekâ el-Ukberî, yazılı eserleri, âlimlerin onun hakkındaki görüşleri, İ'râbu'l-Kıraâtî'l-Şevâz adlı kitabı, kitabın tahkik edilmiş basımı ve tahkikte takip edilen yöntem tanıtıldı.

Birinci Bölüm: İmâle

İkinci Bölüm: el-Mümâsele es-Savtiyye

Üçüncü Bölüm: el-İbdâl

Dördüncü Bölüm: el-Muhâlefe

GİRİŞ

1. Ebû Bekâ El-Ukberî

1.1. İsmi ve Nesebi

Ebû Bekâ el-Ukberî' nin uzun ismi Muhibbu'd-Dîn Ebû el-Bukâ Abdullah bin el-Hüseyn bin Abdillâh bin el-Hüseyn el-Ukberî' dir.¹ Doğduğu ve yaşadığı yer Bağdat'tır. Hanbelî fakihidir. Doğuştan kördür. Nahiv âlimi ve Feraiz hesapçısıdır. Lakabı Muhibbu'd-Dîn' dir.² Zamanının şeyhi, zamanında eşsiz, asrının armağanı gibi sıfatlarla yüceltilmiştir. Nahiv'de, dilde, fıkhıta, Feraiz ve Kelamda zamanının önde gelenlerindendi. Bu ilimleri kendisi doğuştan kör olmasına rağmen başkalarına okuturdu.³

Ebû Bekâ el-Ukberî nin nesebi U'kbera adında bir şehre dayandırılmaktadır. U'kbera Düceyil bölgelerinden Sarifin ve Avânâ'ya yakın Dicle nehrine dayanan bir şehirdir. Bağdat ile arasında 10 fersahlık bir mesafe vardır.⁴

Asıl doğuşu ve yetişmesi ise Bağdat'ta idi ve orada uzun süre ikamet etti. Bu sebeple Bağdat'a nispet edilir ve el-Bağdâdî denir.⁵

1.2. Doğumu ve Hayatı

Doğumu hicrî 538⁶ yılında Bağdat'ta⁷ dır. 548 senesinde doğduğu da söylenmiştir.⁸ Çocukken babası ile birlikte Bağdat'a geldiği söylenir. Doğru sözlü, bol iyilik sahibi,

1 El-İmâm Şihâbu'd-Dîn Ebî Abdî'llah Yâkût bin Abdî'llah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemu'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erîb İlä Ma'rifeti'l-Edîb**, Thk: İhsân Abbâs, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 1.Basım, 1.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1993.

2 Ebû'l-Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed bin Muhammed bin Ebî Bekr bin Hallikân, **Vefeyâtü'l-A'yân, Enbâu Enbâi'z-Zemân**, Thk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, 3.Cilt, Beyrut- Lübnan, M 1972.

3 Yâkût el-Hamevî, el-İmâm Şihâbu'd-Dîn Ebî Abdî'llah Yâkût bin Abdî'llah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemu'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erîb İlä Ma'rifeti'l-Edîb**, Thk: İhsân Abbâs, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 1.Basım, 1.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1993.

4 Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Büldân**, Dâru Sâdır, 4.cilt, Beyrut-Lübnan, M 1993 / H 1397 Celâlu'd-Dîn Abdî'r-Rahmân es-Suyûtî, **Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb**, Thk: Muhammed Ahmed bin Abdî'l-Azîz, Eşref Ahmed Abî'l-Azîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Basım, 2.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1991 / H 1411.

5 Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, **el-Mesâil Hilâfiyye fî'n-Nahv**, Thk: Abdu'l-Fettâh Selîm, Mektebetü'l-Âdâb, 3.Basım, Kahire, M 2007 / H 1428.

6 Şihâbu'd-Dîn Ebî Muhammed er-Rahmân bin İsmâil el-Makdisî ed-Dimaşkî, **Terâcim Ricâli'l-Karneyn es-Sâdis ve's-Sâb'i (ez-Zeyl alâ er-Ravdateyn)**, Gözden Geçiren: es-Seyyid 'İzze el-Atâr el-Hüseynî, Dârü'l-Ceyl, 2.Basım, Beyrut, M 1974; Şemsu'd-Dîn Muhammed bin Osmân ez-Zehabî, **Seyru İ'lâmi'n-Nübelâ**, Thk: Beşâr Avâd Ma'rûf, Muhyî Hilâl Es-Serahân, Müessesetül'r-Risâle, 1.Basım, 22.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1985 / H 1405; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-A'yân** 3.cilt, s. 101.

7 El-Hâfız Muhibbu'd-dîn bin en-Neccâr el-Bağdâdî, **el-Müstefâd min Zeyli Târîhi'l-Bağdâd**, Thk: Muhammed Mevlûd Halef, Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, 1.Basım, Beyrut, M 1986 / H 1406.

8 El-Mirzâ Muhammed Bâkır el-Müsevî el-Havânsârî el-İsbahânî, **Ravedâti'l-Cinân fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât**, ed-Dârü'l-İslâmiyye, 1.Basım, 5.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1991 / H 1411.

kâmil sıfatlara sahip, dinini çok koruyan, mütevazı ve iyi ahlaklıdır. Devlet reislerine edebiyat öğretmek konusunda tereddüt etmiştir.⁹ Çocukluğunda çiçek hastalığı geçirdiği nakledilmiştir.¹⁰ Gündüz veya gece bir saat olsun ilim öğrenmeden vakit geçirmiyordu. Şafî cemaati kendi mezheplerine geçmesini ve ona Nizamiye Medreselerinde Nahiv dersi vermesini teklif etseler de onlara “Beni oraya tayin etseniz üzerime de altın boşalmanız dahi mezhebimden döndüğümü göremezsiniz” dedi.¹¹

1.3. Vefatı

Hicrî 616 yılı Rebiül-evvel ayının on sekizinci gecesi Bağdat'ta vefat etmiştir. Bâbü-Harb'a defnedilmiştir. Dinden ve kulluktan nasibini almış biri idi.¹²

1.4. Hocaları

Nahiv ilmini Ebû Muhammed bin el-Hişâb' dan ve sonrasında yaşadığı asırda Bağdat'ta bulunan diğer hocalardan almıştır. İbn el-Batîy olarak bilinen Ebû'l-Feth Muhammed bin Abdî'l-Bâkî bin Ahmed' den ve Ebû Zür'a Tâhir bin Muhammed bin Tâhir el-Makdîsî' den semâ yoluyla hadis öğrendi.¹³ Rivayetleri Ali bin Asâkir el-Batâihî' nin huzurunda kıraat usulüyle okudu. Fıkıh tahsilini Kadı Ebû Ya'lâ es-Sağîr Muhammed bin Hâzim ve Ebû Hakîm el-Nehravânî' den almıştır. Fıkıh ve Usûl ilimlerinde üstündür.¹⁴ Arap dilini ise Ebû el-Berakât Yahyâ bin Necâh ve İbn el-Hişâb' dan okumuştur.¹⁵

1.5. Öğrencileri

El-Ukberî ilmin birçok dalında üstün bir konuma yükselmiş ve birçok yazılı eser bırakmıştır. İlim öğrencileri kendisinden ders almak amacıyla çeşitli yerlerden onun yaşadığı şehre yolculuk yapmıştır. Mezhep, Feraiz, Nahiv ve Dil ilimlerini öğrencilerine okutmuştur. Birçok insan ondan faydalanmıştır.¹⁶ Birçok kimse onunla

9 A.g.e s. 126.

10 Ez-Zehbî, *Seyru İ'lâmi'n-Nübelâ* 22.cilt, s. 96

11 Es-Suyûtî, *Bağyatü'l-Vi'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Matba'atü'l-Bâbî'l-Halebî, 1.Basım, 2.Cilt, M 1965 / H 1384 , s. 39

12 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Enbâu Enbâi'z-Zemân*, 3.Cilt, s. 101; ez-Zehbî, *Seyru İ'lâmi'n-Nübelâ* 22.cilt, s. 93; el-Bağdâdî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi'l-Bağdâd* s.267.

13 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Enbâu Enbâi'z-Zemân*, 3.Cilt s. 100.

14 Ez-Zehbî, *Seyru İ'lâmi'n-Nübelâ* 22.cilt, s. 96

15 El-Bağdâdî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi'l-Bağdâd* s. 265.

16 İbn Receb El-Hanbelî, Abdu'r-rahmân bin Ahmed bin Receb, *ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, Tahkik ve Ta'lik: Abdu'r-rahmân bin Süleymân el-Uşimîyn, Mektebetü'l-Abikân , 3.cilt, Riyâd , M 2005 / H 1425, s. 230.

birlikte çalışmıştır. Ülkede ismi daha hayatta iken meşhur olmuştu. Öldükten sonra da şöhreti devam etmiştir.¹⁷

Öğrencilerinden bazıları:

1) Ebû İshâk Takiyyü'd-Dîn İbrâhîm bin Muhammed bin el-Ezher bin Ahmed bin Muhammed es-Sarîfînî

Hicrî 581 ya da 582 gecesinde Sarîfîn' de doğmuştur. Harran'da hocası er-Ruhâvî ile üstad olmuştur. Bağdat'ta İbn el-Bevâzîcî' den ve Ebû Bekâ el-Ukberîden fıkıh tahsili almıştır. Hibet'ullah ed-Duverî' den edebiyat dersleri almıştır.¹⁸

2) Hanbelî Fakîh Muvaffıku'd-Dîn Ebû Abdillâh Hamid bin Ahmed bin Muhammed Berake bin Sudayk bin Sarravif el-Harrânî

Harran'da Hicrî 553 ya da 554 yılında doğmuştur. İbn el-Mennî' den ve Ebû Bekâ el-Ukberî den fıkıh tahsilini almıştır.¹⁹

3) İbn Hanbel Olarak Bilinen Hanbelî Fakîh En-Nâsîh bin el-Hanbelî Ebû el-Ferec , Abdu'r-Rahman bin Necm bin Abdillâh el-Vehhâb bin eş-Şeyh Ebî el-Ferec bin el-Hanbelî es-Sa'dî el-Abbâdî eş-Şîrâzî el-Asl ed-Dimaşkî

Bağdat'ta İbn el-Mennî' den ve Ebû Bekâ el-Abkarî' den fıkıh tahsilini almıştır. Ona Fasîh Sa'leb adlı eseri ve İbn Cinnî'ye ait olan et-Tasrîf adlı eseri okumuştur.²⁰

4) İbn ed-Debîtî Olarak Bilinen Şâfiî Fakîh, Vâsîtî'li Tarihçi , Ebû Abdillâh , Muhammed bin Ebî el-Meâlî Saîd bin Ebî Tâlib Yahyâ bin Ebî el-Hasen

“Ebu Bekâ el-Ukberî den semâ yoluyla hadis öğrendim. O ne iyi bir hocaydı” demiştir.²¹

17 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân Enbâu Enbâi'z-Zemân*, 3.Cilt s. 100,101.

18 İbnü'l-A'mâd, *Şihâbü'd-Dîn Ebî'l-Fellâh Abdî'l-Hayy bin Ahmed bin Muhammed el-İ'krî el-Hanbelî ed-Dimaşkî, Şezerâti'z-Zehab fi Ahbâr min Zeheb*, Tahkik ve Ta'lik: Muhammed el-Ernâût, Dâru İbn Kesir, 1.basım, 7.cilt, Beyrut-Lübnan, M 1992 / H 1412, s. 363,364.

19 A.g.e. s. 291.

20 İbnü'l-A'mâd, *Şezerâti'z-Zehab*, 7.cilt, s. 289; İbn Receb El-Hanbelî, ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile, 3.cilt, s. 230-231.

21 El-Kanûcî el-Buhârî, Muhammed Sıddîk Hân el-Kanûcî el-Buhârî, *et-Tâcü'l-Mükellel min Cevâhiri Meâsir et-Tırâzi'l-âhir ve'l-Evvel, Vizâratü'l-Evkâfi'ş-Şüûni'l-İslâmiyye*, 1.Basım, Katar, M 2007 / H 1428, s. 118;

21 İbnü'l-A'mâd, *Şezerâti'z-Zehab*, 7.cilt, s. 289; İbn Receb El-Hanbelî, ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile, 3.cilt, s. 231

- 5) **Nahiv Âlimi, Hanbelî Fakîh, Hatip, Vâiz, Zâhid, Bağdat Şeyhi ve Hatibi, Mecidu'd-Dîn Ebû Ahmed ve Ebû el-Hayr Abdü's-Samed bin Ahmed bin Abdi'l-Kâdir bin Ebî el-Ceyş bin Abdullah el-Bağdâdî el-Mukrii, Sebtu's-Şeyh Ebî Zeyd el-Hamevî**

El-Kindî' ye ve Ebû Bekâ el-Ukberî'ye²² Sibeveyh'in el-Kitâb'ını, el-Îdâh adlı eseri, et-Tekmile adlı eseri ve el-Lema' adlı eseri kıraat usulü ile okumuştur. İbn Ebî Ceyş kendisine de kıraat usul usulü ile çok okuma yaptığını zikretmiştir.²³

- 6) **Muhammed bin Mahmûd el-Hasen bin Hibetillah, el-Hâfız el-Kebîr, Muhibbu'd-Dîn, İbn en-Neccâr, el-Bağdâdî**

“Ebu Bekâ el-Ukberî' ye eserlerinden kıraat usulü ile okudum ve uzun süre sohbetinde bulundum” demiştir.²⁴

- 7) **Takiyyü'd-Dîn Muhammed bin Abdi'l-Mun'im el-Bağdâdî el-Merâtibî , Nazîl Dimaşk , El-Fakîh el-Hanbelî el-İmâm Ebû Abdullah**

Derin bir ilim âlimiydi. Hanbelî âlimler arasında kendisi gibi bir başkası gelmemiştir. Bağdat'ta Ebû el-Bekâ el-Ukberî nin sohbetinden bulunmuş ve ondan ilim almıştır.²⁵

1.6. Eserleri

Yaşadığı asırda ömrünün son zamanlarında bile onun alanında bir dengi olmamıştır. İliminin çoğu Nahiv İlmi üzerineydi. Bu alanda birçok faydalı eser yazdı. Ebû Ali el-Fârisî' ye ait olan el-Îdâh adlı eseri, el-Mütenebbî' nin Dîvan'ını şerh etmiştir. 2 cilt halinde yazmış olduğu İ'râbu'l-Kura'n-ı Kerîm adlı eseri vardır. Aynı zamanda İ'râbu'l-Hadîs, İbn Cinnî'nin Kitabı Luma' için yazdığı şerh, el-Lübâb fi İleli'n-Nahv, İ'râbu's-Şi'ri'l-Hamâse , ez-Zemahşerî'nin el-Mufassal adlı kitabı için yaptığı tam şerh, el-Hutab en-Nebâtiyye şerhi, el-Makâmât el-Harîriyye gibi eserleri vardır. Nahiv ve hesap alanlarında eserler yazdı.²⁶ İ'râbu's-Şevâz adlı eseri ve el-Müteşâbihu'l-

22 İbnü'l-A'mâd, **Şezerâti'z-Zehab**, 7.cilt, s. 615; Es-Suyûtî, **Bağyatü'l-Vi'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât** 2.cilt, s. 96.

23 İbn Receb, **ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile**, 3.cilt, s. 231.

24 El-Kanûcî el-Buhârî, **et-Tâcü'l-Mükellel min Cevâhiri Meâsir et-Tirâzi'l-âhir ve'l-Evvel** s. 170; İbn Receb, **ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile** 3.cilt, s. 231.

25 İbnü'l-A'mâd, **Şezerâti'z-Zehab**, 7.cilt, s. 398.

26 İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-A'yân Enbâu Enbâi'z-Zemân**, 3.Cilt s. 100.

Kur'an adlı eseri yazdı. Feraiz alanında da eserler verdi. Şerhu'l-Fasîh'i yazdı.²⁷ El-Merâm fî Nihâyeti'l-Ahkâm fî Mezhebi'l-Îmâm Ahmed adlı eseri vardır. Ebû el-Hattâb'a ait olan el-Hidâye kitabını şerh etti. Et-Tarsîf fî't-Tasrîf adlı eseri vardır.²⁸

Aynı zamanda eserleri arasında et-Tefsîr, et-Ta'lîk fî'l-Hilâf, el-Mulkih fî'l-Cedel, en-Nâhid, el-Belğa, et-Telhîs ve Feraiz alanında yazdığı et-Tarsîf fî'-Tasrîf, alfabetik sıraya göre yazılmış Tertîbu İslâhî'l-Mantık ve el-İstiy'âb fî'l-Hisâb adlı eserleri vardır.²⁹

Ebû Bekâ el-Ukberî bir kitap yazmak istediğinde o alandaki tüm kitapları toplayıp öğrencilerinin kendisine okumasını ister daha sonra da kitabını yazdığı söylenmiştir. Öğrencileri ne okur ne yazarsa ona göre kitap yazdığı için kendisi hakkında "Ebû Bekâ el-Ukberî öğrencilerinin öğrencisidir" denilmiştir.³⁰

1.7. Âlimlerin Onun Hakkındaki Görüşleri

Yâkût el-Hamevî "Ebû Bekâ el-Ukberî -rahimehullah- verâ' sahibi, sâlih ve iyi ahlaklı bir hoca idi. Az konuşur fayda vermeyen şeylerde kelimeler etmezdi. İnce kalpli ve çabuk ağlayan biri idi. İlimlerde ve özellikle Dil ve Feraiz ilimleri konusunda yaşadığı sırada ayrı bir konuma sahipti. Onun ilminden faydalanabilmek için doğudan ve batıdan birçok insan ona gelirdi" demiştir.³¹

Nâsihu'd-Dîn bin el-Halebî "Ulûmu'l-Kur'an'da, Fıkıh ilminde, Nahiv 'de, Aruz'da, Feraiz'de, Hesâp ilminde, mezhep bilgisinde ve nazarî meselelerde önde gelmekteydi" demiştir.³²

İbn el-Ceyş "el-Ukberî dokuz ilimde fetva vermekteydi. Nahiv, Dil, Hesaplama, Feraiz, Cebir, Mukabele, Fıkıh, İ'râbu'l-Kur'an, Şâz kıraatler alanlarında zamanında eşsiz bir konuma sahipti. Bu alanların hepsinde yazmış olduğu büyük, küçük ve orta hacimli eserleri vardı" demiştir.³³

27 Ez-Zehbî, *Seyru İ'lâmi'n-Nübelâ* 22.cilt, s. 93.

28 El-Bağdâdî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi'l-Bağdâd* s. 266.

29 El-İsbahânî, *Ravedâti'l-Cinân fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât* s. 126.

30 A.g.e s. 93.

31 Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ* 1.cilt, s. 1516.

32 İbnü'l-A'mâd, *Şezerâti'z-Zehb* 7.cilt,s. 121.

33 A.g.e s. 122

Muhibbu'd-Dîn bin en-Neccâr “el-Ukberî naklettiği ve rivayet ettikleri konusunda sika (güvenilir) idi. Bol fazilet sahibi, kâmil vasıflara sahip ve dinini muhafaza eden biriydi” demiştir.³⁴

Bazı edebiyatçıların el-Ukberî yi “ Ebû Bekâ öğrencilerinin öğrencisidir” diyerek vasf etmeleri ne de güzeldir. Mütেকaddîm âlimlerin söylediklerini öğrencilerine toplatıp kendisine okuttuğu ve ondan sonra eser yazdığı için böyle denmiştir.³⁵

1.8. Şiirleri

Bazı tercüme kitapları Ebû Bekâ' nın şair olduğuna işaret etmişlerdir. Ancak biz aşağıda aktardığımız ve tercüme kitaplarında nakledilen ona ait olan³⁶ az bir miktar beyitten başkasını bulamadık.

Yâkût el-Hamevî şöyle demiştir: “Onun şiiri ile istişhâd ettim. Bana ‘Benim vaktim şiir söylemek ile uğraşmaktan daha önemlidir. 4 beyitim dışında bildiğim başka şiirim yok, geri kalanını unuttum’ dedi. Ben de bu beyitler ile istişhâd ettim. Nâsır li-Dîni'llah'ın veziri Nasîru'd-Dîn bin Mehdî el-U'lvî'yi överek aşağıdaki şiirini okudu:

بَعْدَ أَنْ كَانَ مِنْ خَلَاءِ مُخَلِّي	بِكَ أَضْحَى جِيدُ الرَّمَانِ مُحَلِّي
أَنْتَ أَعْلَى قَدْرًا وَأَعْلَى مَحَلًّا	لَا يُجَارِيكَ فِي نَجَارِيكَ خَلْقٌ
لِي وَتَنْفِي فَفَرًّا وَتَطْرُدُ مَحَلًّا ³⁷	دُمْتُ تُحْيِي مَا قَدْ أَمِيتَ مِنَ الْفَضْدِ

El-Müstefâd adlı eserin sahibi “Nahiv âlimi Alî bin Adlân bin Hammâd el-Mûsilî şiiri okudu ve ‘Vezir İbn Mehdî’ yi öven bu şiiri bana Şeyhimiz Ebû Bekâ Abdullah kendisi okudu’ dedi. Ebû Bekâ' nın “Bu beyitler dışında şiir bilmiyorum” dediğini zikredenleri de işittim” demiştir.³⁸

Şezerâtü'z-Zeheb adlı kitapta şu şiiri geçmektedir:

34 Salâhu'd-Dîn Übeyk es-Safdî, **Salâhu'd-Dîn Halil bin İbek es-Safdî, Nüketü'l-Hemyân fi Nüketi'l-Umyân**, Thk: Ahmed Zekî Bek, el-Matba'atü'l-Cemâliyye, Basımsız, Kahire, M 1911 / H 1329, s. 179.

35 El-Kıftî, **Cemâlü'd-Dîn Ebî'l-Hasen Alî bin Yûsuf El-Kıftî, Enbâhi'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât**, Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfe, 1.Basım, Kahire, Beyrut, M 1986 / H 1406, s. 118.

36 El-Ukberî- **el-Mesâil Hilâfiyye fi'n-Nahv**, Thk: Abdu'l-Fettâh Selîm, Mektebetü'l-Âdâb, 3.Basım, Kahire, M 2007 / H 1428, s. 7.

37 Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Üdebâ**, s. 1515.

38 El-Hâfız el-Bağdâdî, **el-Müstefâd min Zeyli Târîhi'l-Bağdâdî** s. 267; El-İsbahânî, **Ravedâti'l-Cinân fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât** s. 126; Es-Suyûtî, **Bağyatü'l-Vi'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât** 2.cilt, s. 39.

صَادَ قَلْبِي عَلَى الْعَقِيقِ غَزَالُ دُو نِفَارٍ وَصَالُهُ مَا يُنَالُ
فَاتِرُ الطَّرْفِ تَحْسَبُ الْجَفْنَ مِنْهُ نَاعِسًا وَالنَّعَاسُ مِنْهُ مُزَالٌ³⁹

1.9. Fikhî Mezhebi

Ebû Bekâ el-Ukberî Hanbelî mezhebini ve bu mezhebe düşkün idi. Şafî mezhebini bir grup Şafî mezhebini geçmesini ve Nizâmiye Medreselerinde ders vermesini istemişlerdi. Onlara “ Beni oraya tayin etseniz üzerime de altın boşaltsanız dahi mezhebimden döndüğümü göremezsiniz” demiştir.⁴⁰

2. İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz Kitabı Hakkında Bilgi

2.1. Kitabın Adı

Kitabın adı birçok tercüme kitabında geçmesine rağmen bu eserler kitabın adı konusunda ortak bir isimde ittifak etmemiştir. Es-Suyûtî 'ye ait olan Ravedâtü'l-Cinân ve Buğyetü'l-Viâ adlı eserlerde kitabın adı “İ'râbu'ş-Şevâz” olarak geçmektedir.⁴¹ el-Bağdadî kitabını adı el-Müstefâd adlı eserinde Yâkût el-Hamevî de Mu'cemu'l-Edibâ adlı eserinde “İ'râbu'ş-Şevâz mine'l-Kıraât” olarak zikretmiştir.⁴² Ancak kitabın muhakkiki adını İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz olarak kararlaştırmıştır.⁴³

2.2. Kitabın Tahkîki

Kitabın tahkikini Dr. Muhammed es-Seyyid Ahmed Azûz yapmıştır. İki cilt halinde Âlemu'l-Kütübi li't-Tibâati ve'n-Neşr adlı yayınevinden çıkmıştır. İlk basımı 1996 yılında (Hicrî 1417) yapılmıştır.

Muhakkik kitabı tahkik ederken Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye' nin 1199 numaralı nüshasından yararlanmıştır.

Dr. Muhammed Azûz kitabı “el-Ukberî 'nin hayatı ve eserleri” konusunu işleyen ve İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz adlı kitabın el-Ukberî 'ye aidiyetini ispatlayan bir mukaddime

39 İbnü'l-A'mâd, *Şezerâti'z-Zehab* 7.cilt,s. 123.

40 Es-Suyûtî, *Bağyatü'l-Vi'ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât* s. 39; el-Buhârî, et-Tâcü'l-Mükellel min Cevâhiri Meâsir et-Tirâzi'l-âhir ve'l-Evvel s. 217; El-Ukberî- el-Mesâil Hilâfiyye fi'n-Nahv s. 7.

41 El-İsbahânî, *Ravedâti'l-Cinân fi Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât* 5.cilt s. 126; es-Suyûtî, *Bağyatü'l-Vi'ât* s. 39.

42 El-Bağdadî, *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi'l-Bağdâdi* s. 266; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Üdebâ* s. 1516.

43 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz*, Thk: Muhammed es-Seyyid Ahmed Azûz, Âlemu'l-Kütüb, 1.Basım, 1.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1996 / H 1417, s. 64.

ile yayınlamıştır. Bu mukaddime bölümünde kitabın Şâz kıraâtler uzmanlık alanındaki önemini beyan etmiştir.

Dr. Muhammed Azûz tahkik esnasında Kur'an-ı Kerim ayetleri indeksi, Nebevî hadisler indeksi, Lügat indeksi, Atasözleri ve Hikmetler indeksi, Kabile İsimleri indeksi, Özel adlar indeksi, Kafiyeler indeksi ve İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz' ın metninde adı geçen kitapların indeksi gibi alan indeksleri kullanmıştır.⁴⁴

2.3.Muhakkik' in Yöntemi

- 1) El-Ukberî kıraâtleri sadece lafızlarını zikrederek sahiplerine nispet etmeden vermekle yetinirken Dr. Muhammad Azûz Kıraâtleri sahiplerine isnat etmiştir.
- 2) Mushaf' tan kontrolünü yaptıktan sonra ayetlerin tahrîcini yapmıştır. Kıraâtlerin belirtilmediği durumlarda sûrenin adını ve ayetin numarasını belirterek kıraâtleri yazmıştır.
- 3) İstişhâd edilen şiirlerin tahrîcini yapmıştır. Eğer mevcut ise rivayetler arasındaki farklılığı belirtmiştir.
- 4) Hz. Peygamber' in hadislerini ve özel adları tahriç etmiştir. En önemli kaynaklara işaret ettiği kısa bir şahıs tanıtımı da yazmıştır.
- 5) İzah ve incelemeye muhtaç olan nahiv ve dil meselelerine kısaca değinmiştir.
- 6) Tekrar eden kıraâtleri dengine veya benzerine havale etmiş yeniden zikretmemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMÂLE

1.1.Dil’de İmâle

مال fiili yol ile birlikte kullandığında “yoldan çıkmak, yolu terk etmek” anlamlarına gelir. مَالِ الْحَاكِمِ فِي حُكْمِهِ Hâkim hükmünden meyletti ifadesi ise “zulmetti” anlamına gelir. İsm-i Fâil kalıbında مَائِلٌ ve مَيَّالٌ şeklinde de kullanılır. مال fiili duvar ile birlikte kullanıldığında “duvar konumundan, yerinden kaydı” anlamına gelir.⁴⁵

مال fiili es-Sihâh’ da ise şöyle geçmektedir:

المَيْلُ kelimesi eğilmek anlamındadır ve المَيْلَانِ ile aynı anlamdadır. “Bir şey meyletti” şeklinde ve مَيْلٌ-مَالٌ çekimi ile kullanılır. Fiilin mastarı مَمَّالٌ ve مَمِيئٌ şeklindedir. وَمَالٌ عَلَيْهِ فِي الظلم tabiri “Hakk’ tan saptı” anlamında; مَالٌ عَنِ الْحَقِّ tabiri “zulme meyletti” anlamında ; أَمَالَ الشَّيْءُ فَمَالَ ; tabiri de “Bir şeyi eğdi o da eğildi” anlamında kullanılmaktadır.

الْأَمِيلُ ifadesi ise eyerde eşit olmayan kısmı ifade eder.⁴⁶

1.2.Terim Olarak İmâle

Saf İmâle fethayı kesraya meylettirerek elif harfini de yâ harfine meylettirerek okumaktır. el-İdcâ’ ve et-Tabah da denilmektedir. Belki ondan önce kesra da olabilir.⁴⁷

İbn Cinnî İmâle’ yi “ İmâle, ses uyumu sebebiyle fethayı kesraya, ondan sonra gelen elif harfini de yâ harfine meylettirmendir. İmâle sadece fetha bulunduğu da

45 El-Fiyûmî, Ahmed bin Muhammed Ali el-Mukrî el-Fiyûmî, **el-Misbâh fî Ğaribi’ş-Şerhi’l-Kebîr li’r-Râfî**, Thk: Abdü’l-Azîm eş-Şenâvî, Dâru’l-Meârif, 2.Basım, Kahire, Tarihsiz, s. 588.

46 El-Cevherî, İsmâil bin Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh Tâci’l-Luga ve Sihâhu’l-Arabiyye**, Thk: Ahmed Abdu’l-Gafûr Attâr, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyiîn, 4.Basım, Beyrut-Lübnan, M 1990, s. 1822.

47 El-Hâfız Ebi’l-Hayr Muhammed bin Muhammed İbn el-Cezerî – **en-Neşru fî’l-Kıraâti’l-Aşari**, Thk: Ali Muhammed ed-Dibâ’, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Basımsız, 2 cilt, Beyrut-Lübnan, Tarihsiz, s. 30; es-Seyyid el-Cürcânî, Ali bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, Mu’cemu’t-Ta’rifât Thk: Muhammed Sadîk el-Miñşâvî, Dâru’l-Fadîle, Basımsız, Tarihsiz, s. 34; İbn el-Enbârî, Kemâlu’d-Dîn Ebi el-Berakât Abdi’r-Rahman Muhammed bin Saîd el-Enbârî en-Nahvî – **Esrâru’l-Arabiyye**. Thk: Berakât Yûsuf Hebbûd. Dâru’l-Erkâm bin Ebi’l-Erkâm, Beyrut- Lübnan. M. 1999 / H.1420 s. 279.

sadece elif bulunduğunda gerçekleşmez. Fethadan sonra elif harfinin gelmesi elif harfinin de fethayı takip etmesi gerekmektedir” sözünde açıklamaktadır.⁴⁸

İbn Yeî’ş bu tanımda İbn Cinnî’yle ittifak halinde olmuştur. Ve İmâle ’ nin Arap Dili’nde Elif harfinin asıl mahrecinden vazgeçip yâ harfine meyledilmesi ve mahrecinin fethalı elif ile yâ harfleri arasında bir sese dönüşmesi olduğunu eklemiştir. Mahrecin yâ harfine yakınlığına göre İmâle’ nin şiddetli olduğunu uzaklığı nispetinde de hafif uygulandığını ilave etmiştir.⁴⁹

İmâle olgusu J. Caentineu’ye göre fethayı Fransızca’ daki “e” harfi yerine “i” harfine yakın bir şekilde öncelikli olarak okunmasıdır.⁵⁰

İbrâhîm Enîs “Fetha ve İmâle uzun da kısa da olsalar yumuşak seslerden iki sestir. Kısa yumuşak sesler Hadîs ıstılahında kadîm âlimler tarafından “harekeler” olarak adlandırılmıştır. Uzun yumuşak sesler ise Med Elif’i, Med Yâ’si ve Med Vâv’ı olarak adlandırılmıştır.⁵¹

1.3.İmâle’ nin Türleri

Kurrâ nazarında İmâle ikiye ayrılmaktadır:

1.3.1. İmâle el-Kübrâ

Fethanın kesraya, elif harfinin ise yâ harfine tamamen çevrilmeden ve aşırı ses doyunluğu verilmeden yaklaştırılmasıdır. Saf İmâle budur ve İdcâ’ olarak adlandırılır.⁵²

Bu öyle bir okumadır ki elif harfi bir miktar daha meylettirilerek okunsa yâ harfine dönecektir. İmâle el-Mahdane (Kübrâ) olarak adlandırılır ve okunuş anında anlaşılır.⁵³

48 İbn Cinnî, *Ebû’l-Feth Osmân bin Cinnî, Sirru Smâti’l-‘İrâb*, Thk: Hasen Hindâvî, Dâru’l-Kalem, 2.Basım, 1.Cilt, Dimaşk, Beyrut. M 1993 / H 1413, s. 52.

49 İbn Yeî’ş, *Muvaffikü’l-Dîn Ya’îş bin Ya’îş en-Nahvî, Şerhu’l-Mufassal, İdâretü’t-Tibâatü’l-Müniriyye*, 9 cilt Basımsız, Tarihsiz, s. 53,54

50 John Caentineu, *Durûs fi İlmi’l-Esvâti’l-Arabiyye*, Trc: Sâlih el-Kırmâvî, Merkezü’d-Dirâsâti ve’l-Buhûsi’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye, Basımsız, el-Câmia et-Tûniyye, Tunus, M 1996, s. 156.

51 İbrâhîm Enîs, *Fî’l-Lehecâti’l-Arabiyye, Mektebetü’l’Encilu el-Misriyye*, 8.Basım, Kahire, M 1992, s. 64.

52 Abdü’l-Fettâh Abdü’l-Ġanî el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi’ş-Şâtubiyye fi’l-Kıraâti’s-Seb’i*, Mektebetü’s-Sevâdi li’t-Tevzi’, 4.Basım, Cidde, M 1992 / H 1412, s. 140.

53 Abdü’l-Fettâh İsmâil Şelbî, *fi’d-Dirâsâti’l-Kur’âniyyeti ve’l-Lugaviyye* “el-İmâle fi’l-Kıraâti ve’l-Lehecâti’l-Arabiyye”, Dârü’s-Şürûk, Basımsız, Beyrut, Tarihsiz, s. 34.

1.3.2. İmâle es-Suğrâ

Fetha ile İmâle el-Kübrâ arası⁵⁴ okuyuştur ve “et-Taklil” ve “beyne beyne” olarak isimlendirilir. Hemze için, hemze ya da harf-i med denmeyip hemze ile harf-i med arası bir sesle okunup “beyne beyne” dendiği gibi burada da okunuş fetha ile İmâle el-Kübrâ lafızları arasında okunup “beyne beyne” denmektedir.⁵⁵

Ancak Kurrâ’ nın birçoğu tam İmâle gibi okurlar. es-Suğrâ ile tam İmâle arasındaki farkı tam İmâle okuması yaparken seslerini yükselterek “beyne beyne” de ise seslerini kısarak ortaya koyarlar. Bu açık bir hatadır. Çünkü sesi yükseltmenin ya da kısmının olguya bir etkisi yoktur, gerçek ortadadır.⁵⁶

İmâle’ nin bu 2 türe ayrılıyor olmasının sebebi dilin ucunun kaldırıldığında üst damağa doğru yükseltilmesinde dilin damağa maksimum ulaşma değerine göreler. Bu maksimum değer genellikle uzun da olsa kısa da kesra olarak adlandırılır. Öyleyse anlıyoruz ki fetha ile kesra arasında birden çok aşama vardır.⁵⁷

1.4. İmâle’ nin Sebepleri

İbn el-Cezerî İmâle’ ye neden olan on sebep zikretmiştir ve “ Bunlar ilki kesra ikincisi yâ harfi olmak üzere iki temel sebepte toplanabilir. Bunlardan her biri İmâle’ nin gerçekleşme mahallinin öncesinde, sonrasında ya da takdir edilmiş olarak bulunur. Aynı zamanda yâ harfi ve kesra lafızda takdirene değil de bizzat olarak da bulunabilirler. Ancak kelimenin bazı çekimlerine maruz kalabilirler” demiştir.⁵⁸

İbn Yeî’ş İmâle’ nin sebeplerinin altı tane olduğunu söylemiştir. Ve bu altı sebebi Elif harfinin yakınında kesra olması, öncesinde ya da sonrasında yâ harfi bulunması, yâ harfine dönüşmüş bir Elif harfi, çevrilmeye uğramışa benzeyen kesra, eliften önceki harfin İmâle uygulandığı durumda kesra olması olarak saymıştır. Bu sebepler olgunun gerçekleşmesi caiz kılan zorunlu kılmayan sebeplerdir.⁵⁹

54 Abdü’l-Fettâh Abdü’l-Ġanî el-Kâdî, *el-Vâfi fî Şerhi’ş-Şâtubiyye fî’l-Kıraâtî’s-Seb’i*, s. 140.

55 Ebû Şâme ed-Dımaşkî, *Şihâbu’d-Dîn Ebî Muhammed er-Rahmân bin İsmâil el-Makdisî ed-Dımaşkî*, İbrâz el-Meânî min Hirzi’l-Emânî fî’l-Kıraati’s-Seb’i, Thk: İbrâhîm ‘Atûh Avd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Basımsız, Tarihsizi s. 221.

56 A.g.e s. 221.

57 İbrâhîm Enis, *Fî’l-Lehacâti’l-Arabiyye* s. 64,65.

58 İbn el-Cezerî – *en-Neşru fî’l-Kıraâtî’l-Aşari*, 2.cilt, s. 32.

59 İbn Ye’îş, *Şerhu’l-Mufassal*, s. 55.

Ebû Hayyân el-Endelûsî İmâle olgusunu sekiz sebebe dayandırır. Bunları kesra, yâ harfi, elif harfinin yâ harfine dönüşmesi, elif harfinin herhangi bir durumda yâ harfine meyletmesi, çevrilen elif harfini yâ harfine benzetmek, benzetilen elif harfinin çevrilen elif harfine benzemesi, isim ve harf arasındaki fark, kullanımın çokluğu, İmâle'yi meylettirmek olarak sayar.⁶⁰

J. Caentineu bu açıklamaları kabul etmek onuşunda tereddüt etmiştir. Çünkü zikredilen örnekler iletişim diline uygun değildir. Ve onun birçok özel durumda uygulanması aklı razı etmekten ziyade yeteneğe daha yakındır. Buna delil onların غزا, دعا, صفا gibi vâvî nâkıs fiillerin İmâle' sini açıklarken onları غزى gibi Mebni li'l-Mechûl hallerine dayanarak açıklamak zorunda kalmış olmalarıdır.⁶¹

1.5.İmâle Olgusunun Faydası

İmâle olgusunun faydası lafza söyleniş kolaylığı vermesini gizlemektedir. Çünkü dil fethayı telaffuz ederken yükselir İmâle olgusu ile ise alçalır. Alçaltma durumu dile yükseltme işleminden daha kolay bir işlemdir. Bu sebeple İmâle uygulanıp meylettirme gerçekleştirilir. Kim İmâle uygulamayıp Fethayı dili yükselterek telaffuz ederse fethanın yapısının daha metin ve daha asıl olduğunu gözlemler.⁶²

Seslerin birbiri ile uyumunu sağlaması ve sesleri tek bir türe dönüştürmesi İmâle olgusunun faydalarındandır. Bu durumu "عائد" kelimesini söylerken lafzını fetha ile okuduğunda dilini yükseltmiş olman Kesraya dönerek okuduğunda ise dilini aşağıya indirerek okuman göstermektedir. Bu durumda seste bazı farklılıkları meydana gelir. Eğer elif harfini yâ harfine meylettirerek okursan fetha kesra tarafına doğru karışır. Telaffuzu elif harfinden sonra var olan kesraya yaklaşır. Sesler tek bir tarza dönüşür. İmâle burada kelimenin aslına ya da diğerlerine uyarı olmak için uygulanıyor olabilir.⁶³

60 Ebû Hayyân el-Endelûsî, Muhammed bin Yûsuf, **İrtişâfud-Darb min Lisânu'l-Arab**, Thk: Receb Osmân Muhammed, Gözden Geçiren: Ramadân Abdu't-Tevvâb, Mektebetü'l-Hancî, 1.Basım, Kahire, M 1998 / H 1418, s. 518.

61 John Caentineu, **Durûs fî İlmi'l-Esvâtî'l-Arabiyye**, s. 158.

62 İbn el-Cezerî – **en-Neşru fî'l-Kıraâtî'l-Aşari**, 2.cilt, s. 35.

63 Hâlid el-Ezherî, Hâlid bin Abdillâh el-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh alâ et-Tavdîh bi'medmûn et-Tavdîh fi'n-Nahv**, Thk: Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Basım, 2 Cilt, Beyrut-Lübnan M 2000 / H 1421, s. 639.

Sibeveyhî “Fethayı kendisinden sonra gelen kesraya meylettirerek okurlar. Çünkü bununla صَدْر kelimesini söylerken İdgâm yapıp ص harfini ز harfine doğru yakınlaştırdıkları gibi bir yakınlaştırma yapmak isterler. صَدْر kelimesini okurken ص harfini ز harfi ile kendi telaffuzu arasında bir sesle okurlar. Okunuşta hafiflik gayesiyle ص harfini ز harfinin telaffuzunu birbirine yaklaşıtırlar” demiştir.⁶⁴

1.6.İmâle Olgusunun Gerçekleşmesini Engelleyen Sebepler

El-Ezherî açık ya da mukadder kesra ve yâ harflerinde gerçekleşen İmâle olgusunun gerçekleşmesini engelleyen sebeplerin sayısını sekiz olarak zikretmiştir. Bunlar:

Kesralı olmayan الراء harfi ve yedi isti'lâ harfi(الخاء, الغين, المعجمتان, الصاد, الضاد, الطاء, الظاء, القاف) İmâle' nin gerçekleşmesini engeller.⁶⁵

Nahiv âlimleri Elif harfinden önce İsti'lâ harflerinden birisinin gelmesinin, Elif harfinden sonra كقاع, غائب, خامد harflerinden birinin gelmesinin, Elif'ten sonra كناقذ, , منافيح, مناشيط, وناق, ونابع, وناقق harflerinden bir tane ya da منافيح, مناشيط, وناقق harflerinden iki tane gelmesi durumu da İmâle olgusunu engellemektedir.

Ve “ راشد ve فراش kelimelerinde olduğu gibi her ne zaman Elif harfi fethalı ya da dammeli râ harfi ile birleşirse İmâle olgusu engellenir” demişlerdir.⁶⁶

1.7. İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz Kitabındaki İmâle Örnekleri

Bu başlık altında el-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâti'l-Şevâz adlı kitabında diğer on Kıraât imamından tevatür ile gelen okumadan farklı olarak İmâle yapılarak okunduğunu söylediği ve naklettiği örnekleri inceleyeceğiz.

64 Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr bin Osmân bin Kanber, **el-Kitâb**, Thk: Abdu's-Selâm Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, 2.Basım, 4.Cilt, Kahire, M 1982 / H 1402, s. 117.

65 A.g.e s. 645.

66 Abdü'l-Fettâh İsmâîl Şelbî, **fi'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyyeti ve'l-Lugaviyye** “el-İmâle fi'l-Kıraâti ve'l-Lehecâti'l-Arabiyye”, Dâru's-Şurûk, Basımsız, Beyrut, Tarihsiz, s. 318.

El-Ukberî Allah Teâlâ' nın (وَمَنْ يَكُن الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا)⁶⁷ ayeti için “ Ayette geçen “فَسَاءَ” ifadesi İmâle yapılarak okunur. Bu okuyuş سَاء fiilini, tıpkı خاف يخاف fiilini çektikleri gibi ساء يساء çekimi ile kullananların dilidir” demiştir.⁶⁸

El-Kirmânî Şevâzü'l-Kıraât adlı eserinde İbn Ubeyd'in “فَسَاءَ” ifadesini İmâle uygulayarak okuduğunu aktarmıştır.⁶⁹

El-Ukberî Allah Teâlâ' nın (فَلَمَّا تَرَآتِ الْفِتْيَانَ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ)⁷⁰ ayeti için “Ayette geçen (تَرَآتِ) ifadesi râ harfî ile birlikte İmâle yapılarak okunur. Ancak bu ihtimal dışı bir durumdur. Çünkü burada İmâle uygulanması için bir sebep yoktur üstelik fethalî râ harfî İmâle olgusunun gerçekleşmesini engellemektedir. (تَرَآتِ) kelimesindeki elif harfî ziyade harflerindedir. Eğer onun yerine yâ harfî bulunmuş olsaydı durum İmâle uygulanacak bir duruma yaklaşırdı. Zayıf bir görüş olmasına rağmen fillin aslının تَرَآ olduğu söylenebilir. Bu durumda hemze, sonrasında elif geldiği için İmâle olgusunu mümkün kılardı. Eğer elif harfî silinirse râ harfinin İmâle' sini uyarı mahiyetine getiren hemze harfine uygulanan İmâle mümkün olmaz. Elif harfinin uygulamasının çevrilme kanalıyla yapılması mümkün olur” demiştir.⁷¹

İbn Hâleveyh (تَرَآتِ) ifadesini İmâle uygulanmış bir şekilde Hişâm el-Berîrî'nin El-Kisâî' den rivayet ettiğini zikretmiştir.⁷²

El-Ukberî Allah Teâlâ' nın (إِمَّا يَنْتَظِرَنَّ عِنْدَكَ الْكَبِيرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرْهُمَا)⁷³ ayeti için “Allah Teâlâ' nın ayette geçen (كِلاهُمَا) ifadesi yâ harfî ile okunur” demiştir. Bu ifade zahir olan harfe ilave yapıyor denmesi gibi İmâle olgusunu kastediyor gibidir.

Allah Teâlâ' nın ayette geçen (أَفٌ) ifadesi için sekiz okunuş vardır.

El-Ukberî “Sekizinci okunuş (أَفِي) şeklinde İmâle yaparak okur. Bu okunuş duyulan bir okunuştur” demiştir.⁷⁴

67 Nisâ Suresi 4/38.

68 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt, s. 387.

69 Şemsu'd-Dîn el-Kirmânî, Radiyyu'd-Dîn Şemsu'l-Kurrâ Ebî Abdillâh Muhammed bin Ebî Nasri'l-Kirmânî, *Şevâzi'l-Kıraât*, Thk: Şemerân el-İ'clî, Müessesetü'l-Belâğ, Basımsız, Beyrut-Lübnan, Tarihsiz, s. 135.

70 Enfâl Suresi 8/48.

71 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt, s. 598.

72 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedi'*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Basımsız, Tarihsiz, Kahire, s. 55.

73 İsrâ Suresi 17/23.

74 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt, s. 783,785; el-Kirmânî, *Şevâzi'l-Kıraât*, s. 279

İbn Cinnî el-Muhtesib adlı eserinde “(أَفْتٍ) ifadesi için sekiz okunuş vardır. Bunlar : أَفْتٍ, أَفْتٍ, أَفْتٍ, أَفْتٍ, أَفْتٍ, أَفْتٍ, أَفْتٍ, أَفْتٍ şeklinde İmâle uygulanmış şekillerdir ” ifadelerini zikreder.⁷⁵

Allah Teâlâ’ nın (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا) ⁷⁶ ayeti için el-Ukberî “ Allah Teâlâ’ nın (يَلْقَى) ifadesi elif harfine İmâle uygulanarak okunur. Ancak bu şâz bir okuyuştur. Çünkü bu okuyuş şart fiilin cevabını meczum yapmaz. İşbâ’ yapmak için caiz olur. Harekenin miktarı ise elif harfi ve onu hazfî süresi kadardır” demiştir.⁷⁷

el-Ferrâ “ Kurrâ ayette geçen (يُضَاعَفُ) ifadesini cezm ile okurken⁷⁸ Âsım bin Ebî en-Nücûd merfu olarak okumuştur. Doğru okunuş ise benim nazarımda meczum olarak okunmasıdır. Açıklamış olduğun her meczum kendisinden önce fiil bulunmuyorsa doğru olan cezm edilerek okunmasıdır. Eğer kendisinden önce fiil bulunursa merfû olarak okunur. Meczum olarak okunmasını açıklayan (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَى أَثَامًا) ifadesidir. Sonra الأثم kelimesini açıklar ve (يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ) olarak okur.⁷⁹

Allah Teâlâ’ nın (حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ) ⁸⁰ ayeti için el-Ukberî “ Ayetteki وَادِ النَّمْلِ ifadesi dâl harfinde kesra bulunması sebebiyle İmâle yaparak okunur” demiştir.⁸¹ Aynı rivayet Ebû Amr’ dan de nakledilmiştir.⁸²

Allah Teâlâ’ nın (فُلٌ أَعْوَدُ بِرَبِّ النَّاسِ * مَلِكِ النَّاسِ * إِلَهِ النَّاسِ * مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ) ⁸³ ayetleri için el-Ukberî “ Ayette geçen النَّاسِ ve الْخَنَّاسِ kelimeleri İmâle yaparak okunur. Bu okuyuş el-Esmâî’ nin zikrettiği okuyuşudur. Bu okunuşun Kur’ân’ da kullanılması uygun olmaz” demiştir.⁸⁴

El-Kisâî de (بِرَبِّ النَّاسِ) ifadesini elif harfinin yâ harfinden dönüştürülmüş olduğuna işaret etmek amacıyla İmâle yaparak okumuştur. “Bu ifadenin aslı بِرَبِّ النَّاسِ şeklinde yazılmaktadır. Yâ harfi harekeli olması ve kendisinden önce fetha bulunması sebebiyle elif harfine dönüşmüştür” demiştir. İbn el-Enbârî “النوس kelimesinin aslı الناس” dir.

75 Ebû'l-Feth Osmân bin Cinnî el-Muhtesib fî Tebyîn Vücûhi'-ş Şevâzi'l-Kıraât ve'l-İdâh anhâ, Thk: Alî en-Necdî Nâsîf, Abdü'l-Halîm en-Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmâîl Şelbî, Dâru Sirkîyn li't-Tibâa ve'n-Neşr, 2.Basım, 2.cilt, M 1986/ H 1406, s. 18 ; İbn Hâleveyh, Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân, s. 79.

76 Furkan Suresi 25/68.

77 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz, 2.cilt, s. 206.

78 Furkan Suresi 25/69.

79 İbn el-Ferrâ, Zekerîyyâ Yahyâ bin Ziyâd el-Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, Âlemi'l-Kütüb, 3.Basım, 2.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1983 / H 1403, s. 273.

80 Neml Suresi 27/18.

81 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz, 2.cilt, s. 232.

82 İbn Hâleveyh, Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân, s. 110.

83 Nâs Suresi 114/1-3

84 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz, 2.cilt, s. 762.

النسيان kelimesinden türetilmiş النسي şekli de caizdir. Kelimenin daha sonra Lâm'ul-Fiil konumundaki س harfi Ayn'ul-Fiil konumundaki ي harfi ile yer değiştirmiş ve kelime النيس şeklinde dönüşmüştür” demiştir. Sibeveyhî “الأناس kelimesinin aslı الأناس” dir. Kelimenin başındaki hemze sesi hafifletmek için terk edilmiş Lâm harfi de nûn harfine idgâm edilmiştir” demiştir.⁸⁵

---

85 İbn Hâleveyh, Ebû Abdi'llah el-Hasen bin Ahmed bin Hâleveyh, **Kitâbu İ'râbi Selâsiyne mie'l-Kurâni'l-Kerîm** , Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl , Beyrut , Basımsız , M 1985, s. 328.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EL-MÜMASELE ES-SAVTİYYE –İDGAM

2.1.Dilde el-Mümâsele

(مثل) sahih bir fiildir ve bir şeyin başka bir şeye denk olmasını ifade eder. “Bu, bunun mislidir” demek onun dengidir anlamına gelir. المِثْل ve المِثَال kelimeleri aynı anlamdadır.⁸⁶

مثل eşitleme bildiren bir kelimedir. شَبَّهه (şibhuhu) ve شَبَّهَهُ (şebehuhu) kelimeleri harekeleri farklı olmasına rağmen ikisi de “onun benzeri” anlamında aynıdır. Tıpkı bunun gibi مِثْلُهُ (misluhu) ve مِثْلُهُ (meseluhu) kelimeleri de “onun dengi” anlamda kullanılmaktadır. İbn Berî “ Benzeme (المماثلة) ile eşitlik (المساواة) durumları arasındaki fark eşitliğin farklı ya da aynı cins olan şeylerde söz konusu olmasıdır. Çünkü eşitlik miktarda aranan bir uyumdur ki karşılaştırılan şeylerde azalma ya da artma söz konusu değildir, bir uyum vardır. Ancak benzeme (المماثلة) söz konusu olduğunda ancak aynı cinsten olan şeyler kıyaslanabilir yani sadece aynı cinsten en az iki şey için bir benzerlik durumundan bahsedilebilir.⁸⁷

Kelimenin المِثْل şeklinde harekeli kullanılışı ise delil(hüccet) ve söz (hadis) anlamına gelmektedir.⁸⁸ Aynı kökten türetilen مَثَّلَ بِهِ çekimi “bir şeye benzetti” anlamında , امْتَثَلَهُ çekimi “ona uydu, itaat etti” anlamında ve تَمَثَّلَهُ çekimi “onu taklit etti, onu örnek aldı” anlamındadır.

2.2.Terim Olarak el-Mümâsele

El-Mümâsele dilsel seslerden bazılarının diğer bazılarını kelimelerde ya da cümlelerde telaffuzu esnasında etkilemesidir. Bu etki ile ifadede kendisi çevreleyen diğer seslerin mahreç veya sıfatları ile uyum içerisinde olması için bazı seslerin mahreçleri ya da

86 İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmed bin Fâris bin Zekeriyâ **Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga**, Thk: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr li't-Tibaâti ve'n-Neşr, Basımsız, 5.Cilt, M 1979 / H 1399, s. 296.

87 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâli'd-Dîn Muhammed bin Mükrim İbn Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî, **Lisânu'l-Arab, Dâru Sâdir**, 11.Cilt, Beyrut, Tarihsiz, s. 610.

88 El-Fîrûzâbâdî, **Mecdu'd-Dîn Muhammed bin Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûs el-Muhît**, Thk: Mektebetü't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle, Müessesetü'r-Risâle, 8.Basım, Beyrut-Lübnan, M 2005 / H 1426, s. 1056.

sıfatları değişir.⁸⁹ Bu etki sonucunda birbirine zıt-uyumsuz olan sesler ya da mahreçler arasında bir tür uyum ortaya çıkar. Bu uyum aynı zamanda telaffuz işlemi için bir kolaylık sayılırken ses uyumunun gerçekleşmesi için harcanan kas gücünde bir tasarruf olarak da sayılır.⁹⁰

el-Mümâsele olgusunu Ahmed Muhtâr Ömer “bir seste başka seslere komşuluk sebebiyle - bitişiklik sebebiyle değil- meydana gelen uyum sağlayıcı değişiklikler” olarak tanımlar. Aynı olguyu başkaları “ birbirine aykırı olan fonemlerin kısmen ya da tamamen birbirine benzer fonemlere dönüşmesi” olarak tanımlar.⁹¹

İ’sâm Nûru’d-Dîn olguyu “ Aralıksız olarak gelen iki ses arasında yakınlık, cins uygunluğu ya da denklik sebebiyle meydana gelen ve iki sesin mahreç ve sıfatlarında bir yakınlaşmaya sebep olan ya da İdgam olgusunda görülen tam bir benzeşmeye sebep olan olgudur” şeklinde tanımlamıştır.⁹²

Daniel Johns olguyu “ Sesin cümlede ya da kelimedede ona yakın olan başka bir sesin etkisi altında kalarak yeni bir başka ses ile yer değiştirmesidir” şeklinde tanımlar.⁹³

İbrâhîm Enîs seslerin etkilenmesi ve yakınlaşması durumunu sesler arasında bulunan denklik ya da benzeşme durumlarına bir tür olarak dayandırmaktadır. Seslerin komşuluğu nispetinde mahreçlerde ya da sıfatlarda yakınlaşmanın artması gözlemlenmektedir. Bu etkinin “dil sesleri arasında sessel uyum” olarak adlandırılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

Kadim âlimler el-Mümâsele olgusunu ifade etmek için birçok terim kullanmıştır. Sibeveyhî olguya “Konumunda harfin kendisine benzediği harf” konusunu sunduğu bağlamda” Mahrecinde harfin kendisine benzediği harfe örnek olarak kendisinden sonra د harfinin geldiği sakin ص harfi verilebilir. مَصْدَرٌ , أَصْدَرٌ ve التَّصْدِيرٌ kelimeleri bu duruma örnek kelimeler olarak zikredilebilir. Çünkü ص ve د harfleri tek bir kelimedede

89 Ramadân Abdü’t-Tevvâb, *et-Tatavvur el-Lugavî “Mezâhirahu ve ‘İleluhu ve Kavânînuhu”*, Mektebetü’l-Hâncî, 2.Basım, Kahire M 1990 / H 1410, s. 30.

90 Kerîm Zekî Hisâmu’d-Dîn, *Usûl Tûrâsiyye fî’l-Lisâniyyâti’l-Hadîse*, Mektebetü’n-Nehdatü’l-Arabiyye, 3.Basım, Kahire, M 2002 ,s. 172.

91 Ahmed Muhtâr Ömer, *Dirâsâtü’s-Savti’l-Lugavî, Âlemu’l-Kütüb*, Basımsız, M 1997 / H 1418, s. 378.

92 ‘İsâm Nûru’d-Dîn, *İlmu’l-Esvâtî’l-Lugaviyye el-Fûnîfikâ, Dârü’l-Fikri’l-Lübnânî*, 1.Basım, Beyrut-Lübnan, M 1992, s. 240.

93 Ramadân Abdü’t-Tevvâb, *et-Tatavvur el-Lugavî*, s. 30.

94 İbrâhîm Enîs, *el-Esvâtü’l-Lugaviyye, Mektebetü’l’Encilu el-Mısriyye*, 5.Basım, Kahire, M 1975, s. 178.

dönüşüme uğramaktadır. Sana daha önce zikrettiğim hali sebebiyle ص harfi burada أفنعل veznindeki bir kelimedeki التاء harfine dönüştüğü gibi التاء harfine İdgâm edilmemiştir. د harfi bu örneklerde اصطبر ‘nın konumunda olmadığı ve aynı yapıda harfler oldukları için ne başka bir harfe katılmış ne de değişmiştir. Harfler aynı yapıda oldukları zaman مَدَدْتُ örneğinde olduğu gibi uygulama Mudaaf fiil gibi yürütülür. İlk harf ikinciye takip eder. ص harfini د harfine en çok benzeyen harfle konumunda benzettiler ki o da ز harfidir. Çünkü ز harfi itbâk harfi olmayıp cehr harfidir. Onu Itbâk’ ta zorlanma olması endişesiyle saf ز harfi ile değiştirmediler”⁹⁵ diyerek işarete bulunmuştur. Bu söylediklerinden Sibeveyhî nazarında el-Mümâsele olgusunun idgâm olgusuna eş anlamlı olarak sayılan Takrîb ve İbdâl olgularını da içerdiği anlaşılmaktadır.

İbn Cinnî de İdgâm olgusunu el-Mümâsele olgusu ile eş anlamlı olarak görenlerden sayılmaktadır. Zira “Alışkın olunan İdgâm olgusu bir sesin başka bir sese yakınlştırılmasıdır. Bu olgu kelimada iki tür olarak görünür. İlki, iki denk sesin idgâm hükümlerinin bulunduğu bir yerde karşılaşması ve birinin diğerine İdgâm edilmesidir İkinci tür ise iki yakın sesin İdgâm uygulamanın caiz görüldüğü bir yerde karşılaşması ve seslerden birinin diğer sesin lafzına dönüşüp onda İdgâm’ a uğramasıdır. Tüm bu söylenenler özetlenecek olursa ifade edilmek istenen bir sesin başka bir sese yakınlştırılması olgusudur” demiştir.⁹⁶

El-Mümâsele terimi el-İstirbâzî nazarında İmâle ve İdgâm olguları ile eş anlamlı olarak görülmektedir. İmâle olgusuna yaptığı tanımda olgunun sebebini kesra ve yâ harflerinde uygunluk hedeflemeye⁹⁷ dayandırırken İdgâm olgusunun yaptığı tarifte ise olgunun gerçekleşmesi için muhakkak ya benzer ya da yakın harflerde meydana gelmesi gerektiğini söylemiştir.⁹⁸

Tüm bu söylenenlerden anlaşılmaktadır ki el-Mümâsele terimi çoğunlukla aralarında İdgâm olgusunun ve İbrâhîm Enîs’ in kendisi için yeni bir terim olarak saydığı olgunun da bulunduğu birçok terime işaret etmektedir. İbrâhîm Enîs bu duruma İdgâm konusunu işlediği bağlamda “ Burada bu eski terimi kullanmayı tercih ederek çağdaş

95 Sibeveyhî, **el-Kitâb**, 4.cilt, s. 477,478.

96 İbn Cinnî, **Ebü'l-Feth Osmân bin Cinnî, El-Hasâis**, Thk: Muhammed en-Neccâr, Dâru'l-Kütüb el-Mısıriyye 1.Basım, 2.cilt, M 1956, Kahire, s. 139,140.

97 El-İstirabâzî, Radiyyu'd-Dîn Muhammed bin el-Hasen el-İstirbâzî en-Nahvî, **Şerhu Şâfiye** İbn El-Hâcib, Thk: Komisyon, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Basımsız, 3.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1982 / H 1402, s. 4.

98 A.g.e s. 234.

araştırmacıların “komşu oldukları durumda seslerin birbirini etkilemesi” durumuna işaret ettikleri olguyu kastediyoruz. Dil Sesleri kitaplarında bu olguya el-Mümâsele adı verilmiştir” sözlerinde değinmektedir.⁹⁹

Bu sözleri ile İbrâhîm Enîs’ in Sibeveyhî, İbn Cinnî ve el-İstirbâzî’ den konu hakkında nakledilenler ile aynı görüşü paylaştığı görülmektedir.

Ancak Alman müsteşrik Gotthelf Bergsträsser El-Mümâsele ve İdgam olguları arasındaki farka değinmiştir ve bu durumu “Teşâbüh olgusu Arapların İdgâm olarak adlandırdıkları olgunun dengidir. Ancak Teşâbüh ve İdgâm olguları bir anlamda ortak olsalar da bir anlamda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. İdgâm olgusunun anlamı harfler birbirine denk de olsa farklı da olsa şeddeli bir harfte birleşmesidir” sözlerinde açıklamıştır.¹⁰⁰

2.3. El-Mümâsele Çeşitleri

Ses Bilimleri âlimlerinin el-Mümâsele olgusunun kurallarından elde ettikleri ve etkinin çeşitleri ile ilgili olarak kullandıkları bazı terimler vardır. İlk sesin ikinci sesi etkilediği durumda Mukbil (مُقبِل) etki, tam tersi olması durumunda Müdbir (مدبر) etki, etkileşim iki seste bütünüyle meydana gelirse Küllî (كُلِّي) etki ve etkileşim sesin sadece bazı özelliklerinde meydana gelirse Cüz’î (جُزِّي) etki terimleri kullanılır.¹⁰¹

Tesirin farklı türlerinden her birinin aşağıdaki gibidir.¹⁰²

2.3.1. Birleşme anında meydana gelen küllî mukbil etki

الافتعال veznindeki fiillerde تاء harfi kendisinden önce gelen harfleri الدال ya da الطاء harflerine dönüştürerek etki eder. Örneğin ادَّتَرَ fiili ادَّرَكَ şekline, ادَّهَن fiili ادَّهَن şekline, ادَّطَع fiili ادَّطَع şekline, ادَّطَرَد fiili ادَّطَرَد şekline dönüşmüştür.

99 İbrâhîm Enîs, *Fî'l-Leḥacâti'l-Arabiyye*, s. 70.

100 Ramadân Abdü't-Tevvâb, *et-Tatavvur en-Nahvî li'l-Lugati'l-Arabiyye*, Alman Oryantalist Gotthelf Bergsträsser’in 1919 yılında Mısır Üniversitesi’nde vermiş olduğu Konferanslar, Mektebetü'l-Hâncî, 2.Basım, Kahire, M 1994 / H 1414, s. 129.

101 Ramadân Abdü't-Tevvâb, *et-Tatavvur el-Lugavî*, s. 31.

102 Ramadân Abdü't-Tevvâb, *et-Tatavvur el-Lugavî* s. 33-48; Fevzî eş-Şâyb, *Eseru'l-Kavânini's-Savtiyye fi Binâi'l-Kelime, Âlemü'l-Kütübi'l-Hadis*, 1.Basım, İrbid-Ürdün, m 2004 / H 1425, s. 191-234.

2.3.2. Ayrılma anında meydana gelen küllî Mukbil etki

Bu etkinin örneği Damme harekesinin mansub zamire, gaib müfred müzekker mecrur (ة) zamirine, Cem-i Müzekker (م) zamirine, Cem-i Müennes (ن) zamirine, müsennâ (هما) zamirine öncesindeki uzun ya da kısa kesra ile ya da yâ harfî ile yaptığı etki sonucu damme harekesinin kesraya dönüşmesidir.

2.3.3. Birleşme anında meydana gelen cüz'î Mukbil etki

الافتعال veznindeki ت harfinin kendinden önceki ص ya da ز harfini etkilemesi ile ت harfinin iki halde de ط harfine dönüşmesi bunun örneğidir. İkinci bir durumda da söz konusu ت harf aynı etki sonucu د harfine dönüşebilmektedir. Örneğin اصطبغ fiili اصطبغ fiili اصطبغ şekline, اصطبغ fiili اصطبغ şekline dönüşmüştür.

2.3.4. Ayrılma anında gerçekleşen Cüz'î Mukbil etki

Bu etkinin örneği kendisinden önce gelen cehr harflerinden ر ile etkileşime geçen hems harflerinden biri olan س harfidir. Bu etki sonucu س harfî cehr harflerinden dengi olan ز harfine dönüşmektedir. Örneğin مهراش kelimesi Endülüs Arapları lehçesinde bu etki sonucu مهراز şekline dönüşmüş şekliyle kullanılır.

2.3.5. Birleşme Anında Meydana Gelen küllî Müdbir etki

Bu etkinin örneği تفاعل ve تفاعل vezinlerinin Mudârî fiil çekimlerinde görülür. Fâü'l-fii'l' in ıslık harflerinden ya da dış harflerinden olması durumunda harf sakinleştirilmesinden sonra hafiflik kazanması için etkilenir. Daha sonra bu durum Mâzî çekimine de kıyas edilir.

2.3.6. Ayrılma Halinde Meydana Gelen Küllî Müdbir Etki

Bu etkinin örneği مفعلة ve مفعلة ism-i alet kalıplarında Mîm harfinin kesrasının fethaya dönüşmesidir. Bu kullanım Endülüs Arapları lehçesinde Dördüncü Hicrî asırda oldukça düzenli bir kullanımdır. Burada Mîm harfî A'yn harfinin harekesinden etkilenmektedir.

2.3.7. Birleşme Durumunda Meydana Gelen cüz'î müdbir Etki

Bu etkinin örneği eski Arap lehçelerinde görülen الدال harfinden önce gelen الصاد harfinin زاي harfine dönüşmesidir. Örneğin يَصْدُقُ kelimesinin يَزْدُقُ şekline dönüşmüştür. Burada bahsedilen etkinin gerçekleşebilmesi için الصاد harfinin الدال harfi ile birleşiyor olması şartı aranmaktadır.

2.3.8. Ayrılma Halinde Meydana Gelen Cüz’î Müdbir Etki

Bu etkinin örneği Kur’an-ı Kerîm’in bazı kıraâtlerinde الراء harfinden önce gelen الصاد harfinin زاي harfine dönüşmesidir. Örneğin "صراط" kelimesi bazı kıraâtlerde "زراط" olarak okunmaktadır.

El-Mümâsele olgusunun en bilinen şekli aşağıdaki İdgâm olgusudur.

2.4.İDGÂM

2.4.1. Dilde İdgam

Yağmur yeryüzünü kapladığında ve şiddetli bir şekilde yağdığı durumlarda دَعَمَ الغيثُ tabiri “yağmur yeryüzünü kapladı” anlamında kullanılmaktadır. Aynı zamanda الدَّعْمُ kelimesi burnun içinden paramparça kırılması anlamına gelmektedir. الإِدْغَامُ ise bir harfin başka bir harfe katılmasıdır. أَدْغَمْتُ الحرفَ tabiri “Harfe idgâm uyguladım yani harfi başka bir harfe kattım” anlamındadır. Aynı durum için أَفْتَعَلْتُهُ veznine kıyasla ادَّغَمْتَهُ fiili de kullanılmaktadır. الإِدْغَامُ aynı zamanda “büyükbaş hayvanlara gem bağlamak” anlamında kullanılır. وَأَدْغَمَ الفرسَ اللجامَ tabiri “Ata gem bağladı” yani onu ağzına bağladı anlamındadır. Gemi hayvanın ağzına takmak eylemi için de ادَّغَمَ fiili kullanılmaktadır.¹⁰³

El-Firûzâbâdî “الأدْغَمُ” siyah burun anlamındadır ki bu burnundan konuşanlar için kullanılan bir tabirdir. ادَّغَمَهُ اللهُ تعالَى ifadesi Allah yüzünü kara eyledi anlamındadır” demiştir.¹⁰⁴

103 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, 12.cilt, s. 202,203.

104 el-Firûzâbâdî, el-Kâmûs el-Muhît, s. 1107.

2.4.2. Terim Olarak İdgâm

İdgâm dilin iki harfin telaffuzu için bir sefer yükseltilmesi ve bu esnada dilin tek bir yere konulmasıdır. Eğer iki denk ses bir kelimedede karşılaşır ve bu sesler hemze olup birincisi sakin olurlarsa ilk hemze fâü'l-fiil'i takip eder.¹⁰⁵

İdgâm iki harfi sanki ikinci harf şeddeliymiş gibi aynı harf olarak telaffuz etmektir. İki türü vardır: İdgâm-ı Kebîr ve İdgâm-ı Sağîr.¹⁰⁶ İdgâm iki mütemâsil, mütekârib ya da mütecânis harfi birbirine katmakta ve onları tek bir şeddeli harfe dönüştürmektedir. Bu dönüşüm sonucunda dil dönüştürülen bu harfleri telaffuz ederken sadece bir kere yükselme eyleminde bulunur.¹⁰⁷

Dilciler İdgâm olgusunu “komşu seslerde eğer bu sesler denk, cins açısından uyumlu ya da birbirine yakın iseler gerçekleşen bir tür etki” olarak tarif etmiştir.¹⁰⁸

İdgâm Mudaaf sesin telaffuz edilmesinden başka bir şey değildir. Uygulanma sebebi ya Mudaaf harflerin cüzlerinin doğrudan birleşmesi ya da iki cüzü arasındaki harekeyi zayıf hale getirmek amacıyla düşürülmesidir.¹⁰⁹

Ahmed Muhtâr Ömer İdgâm olgusunu kâmil el-Mümâsele olgusunun bir türü olarak saymıştır. “Bu olgu iki Mütemâsil sesin ister tek bir kelimedede ister iki farklı kelimedede olsun birbirini takip ettiği ve ilk sesin sükûnlu olduğu ikinci sesin harekeli olduğu durumlarda meydana gelir. Bu olgu telaffuz edilmemesi mümkün olan seslerden kaçınarak en az çabayı sarf etmek için uygulanır” demiştir.¹¹⁰

İdgâm iki yoldan yürütülen bir olgudur: Dönüşme olmadan harfin misli harfe katılması ve dönüşüm olduktan sonra harfin yakını bir harfe katılmasıdır.¹¹¹

105 Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtişâfud-Darb*, s. 337.

106 Abdü'l-Fettâh Abdü'l-Ganî el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye*, s. 53.

107 İbrâhîm Muhammed el-Ceramî, *Mu'cemu Ulûmu'l-Kur'ân* “et-Tefsîr, et-Tecvîd, el-Kıraât” 1.Basım, Dımaşk-Suriye, M 2001 / H 1422, s. 20.

108 Abduhu er-Râcihî, *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi'l-Kıraâtü'l-Kur'âniyye, Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye*, Basımsız, İskenderiye, M 1996, s. 126.

109 Abdu's-Sabûr Şâhîn, *el-Menhec es-Savti li'l-Binyeti'l-Arabiyye “Rü'ye Cedîde fi'l-Sarfi'l-Arabî”, Müessesetü'r-Risâle*, Basımsız, Beyrut, M 1980 / H 1400, s. 2008.

110 Ahmed Muhtâr Ömer, *Dirâsâtü's-Savti'l-Lugavî, Âlemu'l-Kütüb*, Basımsız, M 1997 / H 1418, s. 387.

111 İbn el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, s. 286.

Güzel olan İdgâm Sibeveyhî nazarında kendisinden sonra dengi olan bir harfin geldiği harekeli harften sonra gelen harekeli harfte meydana gelen İdgâm'dır. "Kendisinden sonra gelen denk harfin" ise sakin bir harf olması gerekir.¹¹²

2.4.3. İdgâm Çeşitleri

Kurrâ nazarında İdgâm olgusu Kebîr ve Sağîr olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.4.3.1.İdgâm-ı Kebîr

İster Misleyn ister Cinseyn isterse de Mütekaribeyn olsun her durumda harflerden ilkinin harekeli olduğu durumlarda meydana gelen İdgâm çeşididir. Çok meydana gelmesi sebebiyle Kebîr adı verilmiştir. Çünkü Arap dilinde harekeli kelimeler sakin kelimelere kıyasla çok daha fazladır. İdgâm yapmadan önce harekeli olanı sakinleştirmeye etkisi sebebiyle Kebîr adı verildiği de söylenmiştir. Meydana gelmesi zor olan bir çeşit olduğu için ve Misleyn cinseyn ve mütekaribeyni kapsadığı için Kebîr adı verildiği de söylenmiştir.¹¹³

2.4.3.2.İdgâm-ı Sağîr

İlk harfin sakin olduğu idgâm çeşididir. İdgâm-ı Sağîr' in uygulanması Vacip, Mümteni ya da caiz hükümlerini alır.¹¹⁴

İbrâhîm Enîs " İdgâm-ı Kebîr kendisinde iki sakin harfin ve kısa yumuşak sesin ayrıma tabi tutulduğu idgâm çeşididir. Bu çeşit yedi kurrâdan biri olan Ebû Amr bin el-A'lâ' ya nispet edilmektedir" demiş ve İdgâm-ı Kebîr'i tanımlamıştır.

İdgâm-ı Sağîr ise iki sakin sesin komşu olduğu ve yumuşak-Lîn sesleri arasında bir ayrımın bulunmadığı İdgâm çeşididir ki birçok dilde yaygınlık kazanmıştır. Çünkü sesin diğer bir sesi etkileme şartı sadece sesin diğer ses ile doğrudan karşılaşmasıdır.

Çağdaş araştırmacılar seslerin etkileşimini 2 türe ayırmıştır:

112 Sibeveyhî, *el-Kitâb*, 4.cilt, s. 437.

113 Es-Suyûtî, *Celâlu'd-Dîn Abdi'r-Rahmân es-Suyûtî, el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Basımsız, 1 Cilt, Suudi Arabistan, Tarihsiz s. 599.

114 A.g.e s. 607.

- 1) Geriye Dönük (Regressive) Etki: Bu durumda ilk ses ikinci sestene etkilenmektedir.
- 2) İleriye Dönük (Progressive) Etki: Bu durumda ise İkinci ses birinci sestene etkilenmektedir.¹¹⁵

2.4.4. İdgâm Olgusunun Sebebi

İdgâm'ın gerçekleşme sebebi denklik, yaklaşma ve cins uyumudur.¹¹⁶ Sebep olarak ortaklık, bitişiklik ve eşitlik durumları da sayılmıştır. Âlimlerin çoğu ise denklik ve yaklaşma durumlarını sebep olarak saymakla yetinmiştir.¹¹⁷

Temâsül iki harfin mahreç ve sıfatlarının ب sesinin ب sesi ile ت sesinin ت sesi ile ve diğer denk olanların birbiri ile uyum göstermesidir. Tecânüs ذ ve ث , ظ , ve ت ve د harfleri arasında olduğu gibi mahreçlerin uyum göstermesi ancak sıfatların farklılaşmasıdır. Tekârüb ise harflerin mahreç, sıfat ya da hem mahreç hem sıfatlarında birbirine yaklaşmasıdır.¹¹⁸

2.4.5. İdgâm Olgusunun Şartları

İki misl sesin (أَنَا نَذِيرٌ) cümlesinde olduğu gibi elif harfinin yazımda bulunması sebebiyle İdgâm gerçekleşmeyen bir yazımda karşılaşması ve seslerin iki farklı kelimedede bulunması İdgâm olgusunun gerçekleşme şartıdır. Eğer tek bir kelimedede karşılaşırlarsa sadece iki harfe İdgâm uygulanabilir. İlk harfin muhâtab ya da mütekellime ait bir zamir olan ت harfi olmaması gerekir. Aynı zamanda ilk harfin şeddeli ve nunlu olmaması gerekir.¹¹⁹

Bunun yanı sıra Müdgâm yani İdgâm edilecek birinci sakin harf ve Müdgâm fih yani İdgâm olgusunun kendisinde gerçekleştiği öğelerin aynı yazılışta karşılaşması gerekir. Öğeler oldukları hal üzere İdgâm edilip "أنا نذير" de olduğu gibi çıkar. İdgâm eğer bir kelimedede gerçekleşecekse Müdgâm Fih bir harften daha fazla olmalıdır.¹²⁰

2.4.6. İdgâm Olgusunun Gerçekleşmesini Engelleyen Sebepler

115 İbrâhîm Enîs, *Fî'l-Leḥacâtî'l-Arabîyye*, s. 70.

116 Abdü'l-Fettâh Abdü'l-Ġanî el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye*, s. 53.

117 İbn Cezerî, *en-Neşr*, 1.cilt, s. 278.

118 A.g.e , s. 278

119 Es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 601.

120 Abdü'l-Fettâh Abdü'l-Ġanî el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye*, s. 53.

- 1) "الَّذَد" kelimesinde olduğu gibi İdgâm edilecek harflerden önce İlhâk uygulanması için mezid harflerinden bulunması, لن يحيى ve اُرُدُّد القوم ifadelerinde olduğu gibi ikincisinde harekenin sunulması, مُرِدُّد örneğinde olduğu gibi birinci harfin idgâm edilmesi ya da فَرِدُّد ifadesinde olduğu gibi harflerden birinin eklenmek için var olması İdgâm olgusunun gerçekleşmesini önlemektedir.¹²¹
- 2) gibi فعلٌ vezni, دَرَر kelimesi gibi "فعل" vezni, شُلُّ kelimesi gibi فُعْلٌ vezni ya da شَجَن gibi mastarlar İdgâm olgusunun meydana gelmesini engellemektedir.¹²²
- 3) İlk harfin tâ zamiri, şeddeli ya da nûnlu olması İdgâm olgusunu engellemektedir.¹²³
- 4) İki Elif harfinin karşılaşması İdgâm olgusunun gerçekleşmesini engeller. Çünkü Elif harfi sadece sakin olabilir. Ancak iki harekesiz harf bir araya gelmez.¹²⁴
- 5) İki hemze harfinin karşılaşması durumunda (فَعْل) ve (فَعَال) vezinleri dışında İdgâm olgusunun gerçekleşmesi caiz olmaz.¹²⁵
- 6) الضاد harfi kendilerine denk-Yakın olanların İdgâm'a uğradığı beş harften birisi olarak sayılır. Ancak bu beş harf kendilerine yakın olan harfler ile İdgâm olmazlar. Bu harfler رء, شء, الضادء, فء ve مء harfleridir.¹²⁶

2.5.Örnekler

El-Ukberî kitabında bilinen İdgâm şartlarından çıkılarak İdgâm ile okunan kıraâtleri nakletmiştir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

Allah Teâlâ'nın ﴿لَا تُزْعُ﴾ (رَبَّنَا لَا تُزْعُ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا) ayeti ile ilgili olarak el-Ukberî ﴿لَا تُزْعُ﴾ ifadesinde زيع kısmı قُلُوبَنَا kısmına ilave edilerek okunur. Bütün kıraâtler تُزْعُ fiilindeki غ harfini sükûnlu kabul ederler çünkü lafız nehiy lafzıdır. Bazıları da mahreç yakınlığı sebebiyle ق harfine İdgâm ederek okumuştur"¹²⁸

121 Ebû Hayyân el-Endelûsî, İrtişâfud-Darb, s. 339,340.

122 A.g.e, s. 340.

123 İbn Cezerî, en-Neşr, 1.cilt, s. 279.

124 Ebû'l-Abbâs Muhammed bin Yezîd el-Müberred, el-Mükteda'b, Thk: Muhammed Abi'l-Hâlık Azîme, el-Meclis el-A'lâ li'l-Şuûni'l-İslâmiyye, Basımsız, 1.Cilt, Kahire, M 1994 / H 1415, s. 334.

125 A.g.e, s. 334.

126 İbn Cinnî, Sirru Snâti'l-İrâb, 1.cilt, s. 214.

127 Âl-i İmran Suresi 3/8

128 el-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz, 1.cilt, s. 302.

İbn Hâleveyh Kurrânın Ğ harfi misli dışında bir harf ile İdgâm edilmediği için ق harfi yanında açık bir şekilde okunması gerektiği ve kim İdgâm yaparak okursa hata etmiş olduğu hususunda icmâ ettiğini aktarmıştır.¹²⁹

Ebû Vâkîd el-Cerrâh Ğ harfini İdgâm yaparak okumuştur.¹³⁰

Allah Teâlâ'nın ¹³¹﴿قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا﴾ ayetiyle ilgili el-Ukberî "﴿لَنْ يُصِيبَنَا﴾" ifadesi ilk yâ harfi dammeli ikincisi şeddelenerek ve nûn harfi ile okunur. Bu okuyuşla ilgili iki görüş vardır:

İlki: İdgâm gerçekleştirilen fiilin aslının صاب - يصيب çekiminde olduğu söylenir. Dilde asıl olan ise أصاب şeklindeki kullanımdır.

İkincisi: Fiilin aslı يُفِيعِل vezninden hareketle يُصِيبُ şeklindedir. سَيِّد kelimesinde yapıldığı gibi daha sonra vâv harfi yâ harfi ile değiştirilmiş ve İdgâm edilmiştir.

ن harfinin şeddenmesi meselesinin açıklaması ise şöyledir: Fiilin aslı يُصِيبْنَا şeklindedir. Nûn harflerinden biri hazf edilmiş ve ikini nûn harfi de ilkinin yani zamir olan nûn harfine İdgâm edilmiştir.¹³²

İfadeyi "لَنْ يُصِيبَنَا" şeklinde nûn harfini şeddeleyerek okuyan kişinin Talhâ bin Masrif olduğunu zikretmiştir.¹³³

Amr bin Şakîk Rey şehri valisinin insanların önünde " Ayeti "لَنْ يُصِيبَنَا" şeklinde nûn harfini şeddeleyerek okuyun" dediğini duydum. Ebû Hâtîm " Bu durum caiz olmaz. Çünkü Talhâ bin Masrif mümkün olarak görmüş de olsa nûn harfi لَنْ edatına dâhil olmaz. Bu okuyuşun tevcihi لَنْ edatının لا ve لم ile olan benzerliğidir. Nûn harfinin bu ikisine İlhâk edildiğini duyulmuştur. Eğer bu ikisini nefy ifade eden لَنْ edatı ile birleştirirsen onu Nûn-u Tevkîd ilhâk olur denmiştir. Ancak bu Şâz bir açıklamadır.¹³⁴

129 İbn Hâleveyh, **Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân**, s. 26.

130 İbn Cinnî, **el-Muhtesib fi Tebyîn Vücûhi'-ş Şevâzi'l-Kıraât ve'l-İdâh anhâ**, 1.cilt, s. 154.

131 Tevbe Suresi 9/51

132 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâti'-ş-Şevâz**, 1.cilt,s. 620.

133 İbn Hâleveyh, **Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân**, s. 58; İbn Cinnî, **el-Muhtesib fi Tebyîn Vücûhi'-ş Şevâzi'l-Kıraât ve'l-İdâh anhâ**, 1.cilt, s. 294.

134 Ebû Hayyân El-Endelûsî el-Ğirnâfî, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, Thk: Züheyr Caîd, Dâru'l-Fikri li't-Tibaâti ve'n-Neşr, Basımsız, 5 cilt, Beyrut-Lübnan, M 2010 / H 1431, s. 432.

Allah Teâlâ'nın ¹³⁵﴿ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾ Ayeti ile ilgili el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿لِنَنْظُرَ﴾ ifadesi tek nûn ile ve الظاء harfî şeddelenerek okunur. Nûn harflerinden biri ظاء harfine dönüştürülür ve İdgâm yapılır. Ancak bu zayıf bir okuyuştur” demiştir.¹³⁶

İbn Cinnî “نظر ifadesinde nûn harfinin ظ harfine İdgâm yapıldığı açıktır. Ancak bu Arap dilinde bilinen bir durum değildir. İhfâ uygulanacak bir yere benzemektedir. Kurrâ daha fazla İhfâ uygulanacak yere ulaşma gayretleri burada İdgâm uygulayacaklarını sanmalarına sebep olmuştur. Ancak Nûn harfî يَرْمَلُونَ ifadesinde toplanmış olan altı harf dışında bir harf ile İdgâm' a uğramamaktadır.¹³⁷

Allah Teâlâ'nın ayeti ile ¹³⁸﴿قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ﴾ ilgili olarak el-Ukberî “﴿لَيَحْزُنُنِي﴾ ifadesi iki aynı harfin buluşması sebebiyle nûn harfî diğer nûn harfine İdgâm edilerek okunur. Bu sebeple İ'râb hafz edilmiştir” demiştir.¹³⁹

Zeyd Bin Alî, İbn Hürmüz ve İbn Muhaysan nûn harfini şeddeleyerek ليحزني şeklinde okumuşlardır. Çoğunluk ise İdgâm uygulamadan harfleri birbirinden ayırarak okumuştur.¹⁴⁰

Allah Teâlâ'nın ¹⁴¹﴿تُسْقِيَكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبِنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ﴾ ayetiyle ilgili olarak el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿سَائِغًا﴾ ifadesi سَيِّد kelimesinde olduğu gibi (سَيِّغًا) şeklinde aynı harflerin şeddenmesi ile okunur. Bu okunuş ile vezni فَيُعَلِّمُ şeklidir. Vâv harfî yâ harfî değiştirilip İdgâm uygulanır” demiştir.¹⁴²

İbn Hâleveyh ayette geçen ifadeyi سَيِّغًا لِلشَّارِبِينَ ve سَيِّغٌ لِلشَّارِبِينَ şeklinde okuyan kişinin İsa Bin Ömer olduğunu söylemiştir.¹⁴³

İbn Cinnî “ (سَيِّغٌ) okunuşu مَيْت kelimesinin مَيْت ten , هَيْن kelimesinin هَيْن den mahzûf olduğu gibi سَيِّغ kelimesinden mahzûf olması gerekir. سَاع شَرَابِهِمْ يسوع sözlerinden

135 Yunus Suresi 10/14

136 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 1.cilt, s. 640.

137 İbn Cinnî, **el-Muhtesib fi Tebyîn Vücûhi's-Şevâzi'l-Kıraât ve'l-İdâh anhâ** 1.cilt, s. 309

138 Yusuf Suresi 12/13.

139 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 1.cilt, s. 688.

140 Ebû Hayyân El-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, 6.cilt, s. 246.

141 Nahl Suresi 16/66.

142 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 1.cilt, s. 767.

143 İbn Hâleveyh, **Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân**, s. 77.

anlaşılmaktadır ki hazf edilen harf vâv harfidir. Eğer سَيِّع kelimesinin vezni فَعْلًا olsaydı kelime (سَوَّغًا) olurdu” demiştir.¹⁴⁴

Allah Teâlâ’ nın Ayeti hakkında 145 ﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرُوا أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا﴾ el-Ukberî “﴿بِوَرِقِكُمْ﴾ ifadesi vâv ve râ harfleri kesralı ve القاف harfi الكاف harfine İdgâm yapılarak okunur. Bu okunuşun açıklaması ise ورق fiilinin aslında الرء harfinin kesralı olmasıdır. الواو harfinin kesralı okunma sebebi râ’ nın harekesini takip etmesidir. Sonunda da kâf harfi kef harfine İdgâm yapılarak okunur” demiştir.

Aynı zamanda sadece râ harfi sakin olarak da okunur. Bazıları bu kıraât hakkında “Kâf harfi İdgâm edilerek okunur” da demiştir. Ancak bu doğru değildir çünkü bu okuyuş iki sakin harfin bir araya gelmesini gerektirir. İlk harf med harfi değildir. Bunu yaparak kâf harfine İhfâ uygulamak isterler. Onu İhfâ etsen bile lafzı hala mevcut kalır ancak ya sakin haldedir ya da sakine yakın bir haldedir.¹⁴⁶

İbn Muhaysan İfadeyi vâv harfi kesralı ve İdgâm yapılarak "بِوَرِقِكُمْ" şeklinde okumuştur.¹⁴⁷

El-Muhtesib’ de bu okuyuş Ebû recâe tarafından vâv kesralı ve İdgâm yapılarak "بِوَرِقِكُمْ" şeklinde okunduğu nakledilmiştir.

Ebu el-Feth “Bu ve buna benzer örnekler bizim okuyuşumuzda İdgâm uygulanarak değil İhfâ yapılarak okunur. Ancak ayeti okuyan kişi kâf harfinin kesrasına ihfâ yaptığı için Kurrâ okunuşun İdgâm uygulanmış okunuş olduğunu sanmışlardır” demiştir.¹⁴⁸

Allah Teâlâ’ nın 149 ﴿فَمَا اسْتَطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا﴾ ayeti hakkında el-Ukberî “Ayette geçen ﴿اسْتَطَاعُوا﴾ ifadesi ط harfi şeddeli olarak okunur. Fiilin aslı استطاع’ dir. ت harfi ط harfine İdgâm edilir” demiştir.¹⁵⁰

144 İbn Cinnî, *el-Muhtesib fi Tebyîn Vücûhi’-ş Şevâzi’l-Kıraât ve’l-İdâh anhâ*, 2.cilt, s. 11.

145 Kehf Suresi 18/19.

146 El-Ukberî, *İ’râbu’l-Kıraâti’ş-Şevâz*, 2.cilt, s. 9,10.

147 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzi’l-Kur’ân*, s. 82.

148 İbn Cinnî, *el-Muhtesib fi Tebyîn Vücûhi’-ş Şevâzi’l-Kıraât ve’l-İdâh anhâ*, 2.cilt, s. 24.

149 Kehf Suresi 18/97.

150 El-Ukberî, *İ’râbu’l-Kıraâti’ş-Şevâz*, 2.cilt s. 35.

Bu okuyuşu İbn Mes'ûd¹⁵¹, Hamza ve Talha الطاء harfini İdgâm ederek okumuştur. Yaptıkları bu İdgâm sınırı olmadan yapılmış bir İdgâm' dır. Ebû Alî burada İdgâm yapmanın câiz olduğunu söylemiştir.¹⁵²

Zemahşerî “الناء harfini الطاء harfine İdgâm ederek okuyan iki sakin harf arasında bağlantı kurar” demiştir.¹⁵³

Allah Teâlâ' nın Ukberî -ayeti hakkında el ¹⁵⁴ (وَيَوْمَ تَشْفُقُ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ تَنْزِيلًا) 154 ifadesi iki ت harfi ile birlikte (تَنْزِلًا) şeklinde okunur. Bu bazıların ifadesinde göredir. Bana göre ise burada ikinci nûn harfi ز harfi ile değiştirilmiş ve İdgâm edilmiştir” demiştir.¹⁵⁵

El-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâtî'l-Şevâz adlı eserinin muhakkiki kaynakların hiçbirisinde bu kıraâtî bulamadığını söylemiştir.¹⁵⁶

Allah Teâlâ' nın Ukberî “ -ayeti için el ¹⁵⁷ (قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ) 157 Ayette geçen (أَوْعَظْتَ) ifadesi ظ harfi ت harfine İdgâm edilip ت harfi şeddenerek ve ظ harfinin telaffuzu tamamen ortadan kaldırılarak okunur. Bazıları vardır ki ظ harfinin telaffuzunu yaparlar ancak bu uygulamada İdgâm olarak değil İhfâ olarak kabul edilir” demiştir.¹⁵⁸

Çoğunluk ayette geçen ifadeyi وعظت şeklinde ظ harfini açıktan telaffuz ederek okumuştur. İbn Amr, Kisâî ve Âsım' dan ظ harfinin ت harfine İdgâm ederek okunduğu rivayet edilmiştir. İbn Muhaysan ve el-A'meş' in İdgâm ederek okuduğu rivayet edilmiştir. Ancak burada İhfâ uygulanması gerekir çünkü ظ harfi cehr ve itbâk harflerinden; ت harfi ise hems ve infitâh harflerindedir. ظ harfi ت harfinden daha

151 İbn Hâleveyh, **Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân**, s. 85.

152 Ebû Hayyân El-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, 7.cilt ,s. 228

153 Ebu'l-Kâsım Cârû'llah Mahmûd bin Ömer ez-Zemahşerî el-Havârzimî, **Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi'-Te'vîl**, Thk: Halîl Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, 3.Basım, Beyrut-Lübnan, M 2009 / H 1430, s. 630

154 Furkan Suresi 25/25.

155 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 2.cilt, s. 198,199.

156 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, s. 199.

157 Şuara Suresi 26/136.

158 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 2.cilt,s. 221.

kuvvetli bir harftir. İdgâm olgusunun ise denk olan iki harfte ya da mütekârib olan iki harfte gerçekleşmesi daha güzeldir.¹⁵⁹

Allah Teâlâ' nın ¹⁶⁰﴿أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ ayeti ile ilgili el-Ukberî “Ayette geçen ﴿أَفَعَيْنَا﴾ ifadesi şeddeli ve kesralı tek bir ي harfi ile okunur. Çünkü ilk yâ harfi ikincisine katılır. İki sakin harfin bir araya gelmesi sebebiyle kesra konur. Bu kıraâtte zayıflık vardır” demiştir.¹⁶¹

İbn Ebî A'ble ﴿أَفَعَيْنَا﴾ ifadesini ي harfini şeddeleyerek okumuştur.¹⁶²

Ebû Hayyân “Bu kıraâtin açıklaması hakkında düşündüm. Çünkü hiç kimse onun açıklamasını yapmamıştır. Geçmişte ي harfini yine ي harfi ile İdgâm eden lehçeleri tahriç ettim. عيي kelimesini عي şeklinde , حيي kelimesini حي şeklinde telaffuz ederler. İdgâm ettikleri zaman Mütekellim zamiri İdgâm ayrılmadan ekleyip عيَّا derler. Bu kullanım Bekr bin Vâil kabilesinin bazılarının kullanışıdır” demiştir.¹⁶³

Allah Teâlâ' nın ¹⁶⁴﴿الَّذِينَ ذَلِكْ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى﴾ ayeti hakkında el-Ukberî “Ayette geçen ﴿يُحْيِيَ الْمَوْتَى﴾ ifadesi ح harfi kesralı ي harfi şeddeli ve ي harfi diğer ي harfine İdgâm edilerek okunur” demiştir.¹⁶⁵

İbn Hâleveyh "يُحْيِي الْمَوْتَى" şeklinde ي harfinin şeddeli okunuşunu el-Ferrâ' nın zikrettiğini söylemiştir.¹⁶⁶

Talha Bin Süleyman el-Fayd bin Ğazvân ي harfini sükûn ile okumuştur. Bu vakf hali hariç İ'râbda hazf edilemeyecek bir harekedir. Şiirlerde hazf edilerek de kullanılmıştır. Çoğunluk fetha ile okumuştur. Yine bazılarında ي harfinin harekesi ح harfine taşıyıp ي harfi de diğer ي harfine İdgâm edilerek okuma şekli de gelmiştir.¹⁶⁷

İbn Hâleveyh “ Basra ehli Sibeveyhî ve takipçileri يحيي kelimesini İdgâm ile okunmasını caiz görmezler. İkinci ي harfinin sükûn ile okunduğunu söylemişlerdir. ي

159 Ebû Hayyân *El-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhît*, 8.cilt, s. 180.

160 Kâf Suresi 50/15.

161 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 2.cilt,s. 506.

162 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân*, s. 145.

163 Ebû Hayyân El-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, s. 122.

164 Kiyâme Suresi 75/24.

165 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*,2.cilt, s. 650,651.

166 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân*, s. 166.

167 Ebû Hayyân El-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, 10.cilt, s. 354.

harfindeki fetha ile ilgilenmezler çünkü o gerekli olmayan bir İ'râb harekesidir” demiştir.¹⁶⁸

Bütün bu söylenenlerden anlaşılmıştır ki İdgâm İbn Cinnî ve el-İstirbâzî' nin kararlaştırdığı gibi denk, yakın ve cins açısından uyumlu seslerde meydana gelen el-Mümâsele olgusunun çeşitlerinden birini temsil etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İBDÂL

3.1.Dilde İbdâl

Bir şeyin değişimi “بَدَلُ الشَّيْءِ” şeklinde harekeli veya kesralı olarak kullanılır. Çoğulu “أبدال” dir. استَبَدَّلَهُ, تَبَدَّلَهُ وَبِهِ ve أَبَدَلَهُ مِنْهُ ifadeleri “onun yerine alternatif olarak aldı” anlamında kullanılır. Bedel harfleri “أَنْجَدْتَهُ يَوْمَ صَالٍ زُط” şeklinde toplanmıştır. İdgâm uygulanmayan bedel harfleri ise “بَجْدٍ صَرْفٍ شَكْسٍ أَمْنٍ طِيٍّ ثَوْبٍ عَزْتٍ” şeklinde toplanmıştır.¹⁶⁹

أَبَدَلْتُهُ بِكَذَا إِبْدَالًا ifadesi “İlkini yerinden ayırıp ikinciye onun yerine koydum” anlamında , (بَدَلٌ) اللهُ السَّيِّئَاتِ (بَدَلٌ) fiili “Görünüşünü değiştirdim” anlamındadır. (بَدَلٌ) حسنات şeklinde “Allah kötülükleri iyilikler ile değiştirir” anlamında da kullanılmaktadır.¹⁷⁰

تَبَدِيلُ الشَّيْءِ ifadesi “Alternatif getirmese de onun değiştirilmesi” anlamında kullanılır. استَبَدَّلَ الشَّيْءَ بِغَيْرِهِ ve تَبَدَّلَ بِهِ ifadeleri yeni getirilen şey değiştirilen şeyin yerini aldığı zaman kullanılır. المَبَادِلَةُ ifadesi “karşılıklı değişimi” ifade eder. التَّبَدِيلُ in aslı bir şeyin var olan halindeki değişimdir. الإِبْدَالُ in aslı ise تَالله derken و yerine ت harfini getirerek yaptığın gibi bir şeyin yerine başka bir şey getirilmesidir.¹⁷¹

3.2.Terim Olarak İbdâl

Arap dilinde harflerin değiştirilmesi ve bazılarının yerine diğerlerinin getirilmesi¹⁷² âdeti vardır. البَدَلُ in anlamı bir harfin yerine ya zorunluluktan ya İstihsânen başka bir harfi koymandır. İvaz ile bedel arasındaki fark, bedelin mübdel minh’e ivazın ve ivaza

169 El-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs el-Muhît*, s. 965.

170 El-Fiyûmî, *el-Misbâh el-Münîr*, s. 39.

171 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11.cilt,s. 48.

172 İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmed bin Fâris bin Zekeriyâ, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâlihâ ve Süneni'l-Arabi fî Kelâmihâ*, Ta'lik: Ahmed Hasen Besec, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1.Basım, Beyrut-Lübnan, M 1997 / H 1418, s. 154.

konu olan şeyden daha çok benzemesidir. Bu sebeple "تُكْمَةٌ" ve "تُكْمَةٌ" kelimeleri gibi ت harfinin yerinde gerçekleşir.¹⁷³

el-İstirabâzî İbdâl olgusunu “Harfin yerine başka bir harfin getirilmesidir. تراث ve أوجه gibi iştikâk örnekleri, الثعالی gibi az kullanılması, fer’ olması, ضویرب gibi ziyade harf olması, ویه gibi asıl olmasına rağmen fer’ görülmesi ve هراق ve اصطبر, اءارك kelimeleri gibi meçhul hale getirme luzümü” ile tanımlar.¹⁷⁴

et-Ta’rifât adlı sözlükte “ Ağırılıktan kurtulmak hedefiyle bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesidir. Bu Sarfî tanımın İbdâl olgusu için yaptığı tanımdır”¹⁷⁵ şeklinde geçer.

Olgunun dilsel tanımına bakacak olursak birçok tanım olduğunu görürüz. En meşhur iki tanım:

İbdâl olgusuna genişleterek yaklaşanlar “ Bir kelimedeki iki kelime arasında anlamda ortaklık ya da yakınlaşma olması durumunda bir harfin yerine başka bir harfin konması durumudur” şeklinde tanımlamışlardır.

İbn Cinnî ve olguyu sınırlayan diğerleri gibi genişletmeden yaklaşanlar ise “ İbdâl mahreç yakınlığı olması, iki kelimenin manada ve mekânda birliğinin olması ve harflerden birinin tam bir çekimi yapılmaması durumlarında bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesi durumudur” şeklinde tanımlamışlardır.¹⁷⁶

Aynı şekilde Lugavî İbdâl “ Kelimenin diğer harfleri yerinde bırakılmak üzere bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesi” olarak tanımlanır. Böylelikle iki kelime ya da iki görüntü-suret iki harf ya da daha fazlasıyla ortaklaşabilir. Bu durumda harf mahreçte ya da hem sıfat hem mahreçte yakınlaşan bir harf ile değiştirilir. İbdâl uygulanabilmesi için harfler arasında mutlaka mahreç yakınlığı bulunmalıdır.¹⁷⁷

173 Muvaffikü’l-Dîn Ya’îş bin Ya’îş en-Nahvî, *Şerhu’l-Mulûkî fi’-t-Tasrîf*, Thk: Fahu’l-Dîn Kabâve, Halep el-Mektebetü’l-Arabiyye, 1.Basım, Halep, M 1973 / H 1393, s. 213.

174 El-İstirbâzî en-Nahvî, *Şerhu Şâfiye İbn El-Hâcib*, s. 197.

175 El-Cürcânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s. 9

176 Muhammed bin İbrâhîm el-Hamd, *Fıkhü’l-Luga “ Mefhûmuhu – Mevdûatuhu - Kadâyâhu”*, Dâru İbn Huzeyme, 1.Basım, Suudi Arabistan, M 2005 / H 1426, s. 237.

177 Ebû et-Tayyib el-Lugavî, *Ebû et-Tayyib Abdü’l-Vâhid bin Ali el-Lugavî el-Halebî, Kitâbu’l-İbdâl*, Thk: ‘İzzu’d-Dîn et-Tenühî, el-Mecma’ el-İlmî el-Arabî, Basımsız, Dımeşk, M 1960 / H 1379, s. 9.

3.3.İbdâl Harfleri

Bedel harfleri on bir harften oluşmaktadır. Bunlardan sekiz tanesi ziyade harfleri kalan üç tanesi ziyade harfleri dışından harflerdir.

Ziyade harflerinden olan sekiz harf şunlardır: ه, و, ي, م, ن, ت ve ا.

Ziyade harflerinden olmayan diğer üç harf ise ج, ط ve د harfleridir.¹⁷⁸

3.4.İbdâl Çeşitleri

İbdâl, lâzım ve gayr-ı lâzım olmak üzere iki farklı türde gerçekleşmektedir. Lâzım olan İbdâl de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır:

İlki: İdgâm için yapılan bedeldir¹⁷⁹. Elif harfi dışındaki tüm harfler ile gerçekleşmektedir. Yaygın İbdâl olarak isimlendirilir. Nadir olarak gerçekleşen İbdâl ise altı harf ile gerçekleşmektedir. Bu altı harf ح, خ, ع, ق, ض ve ذ harfleridir.¹⁸⁰

İkincisi: İdgâm dışında gerçekleşen bedeldir.¹⁸¹ Yaygın olanı iki kısımdır: Çekimde zorunlu olmayan لعزته شمس أمن طی ثوب sözünde bir araya getirilen yirmi iki harf ile gerçekleşmektedir. Diğerisi ise هدأت موطياً sözünde bir araya getirilen çekimi zorunlu olan harflerde gerçekleşmektedir. Yaygın olan İbdâl 'den أصیل kelimesinin ism-i tasğiri olan أصیل kelimesi gibi nadiren İbdâl' e uğrayan harfler çıkarılmıştır.¹⁸²

3.5.İbdâl ve İ'lâl Arasındaki Fark

İbdâl olgusu her ikisi de konumda bir değişiklik olması yönünden İ'lâl olgusuna benzemektedir. Bununla birlikte İ'lâl sadece illet harflerinde meydana gelirken İbdâl olgusu hem sahih harflerde hem de illet harflerde meydana gelmektedir.¹⁸³

178 Es-Semânîni, **Ömer bib Sâbit es-Semânîni, Şerhu't-Tasrîf**, Thk: İbrâhîm bin Süleymân el-Be'imî, Mektebetü'r-Rüşd, 1.Basım, Riyâd, M 1999 / H 1419, s. 90,91.

179 Hüriye bint Müfric bin Sa'dî, "Ebû Bekâ el-Ukberî –Şerhu't-Tekmilâ ve Hüve el-Cüz' es-Sânî min Kitâbi'l-Misbâh fi Şerhi'l-İdâh", Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Suudi Arabistan, M 2013 / H 1434, s. 422,423.

180 El-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh alâ et-Tavdîh**, 2.cilt, s. 689.

181 El-Ukberî, **Şerhu't-Tekmilâ**, s. 423.

182 El-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh** s. 689; **Ahmed Alemu'd-Dîn el-Cündî, el-Lehecâtü'l-Arabiyye fi't-Türâs** " el-Kismü'l-Evvel en-Nizâmeteyn: es-Sarfî ve's-Savtî", ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Kütüb, Basımsız, Trablus- Libya, M 1983, s. 347.

183 Corcî Şâhîn Atıyye, **Silmu'l-Lisân fi's-Sarf ve'n-Nahv ve'l-Beyân, Dâr Reyhânî li't-Tibâati ve'n-Neşr**, 4.Basım, Beyrut, Tarihsiz, s. 76.

3.6.İbdâl ve Değişim Arasındaki Fark

Aralarındaki fark Bedel olgusu هرقنت kelimesindeki ة harfi gibi mübdel minh yeri dışında bir yerde gerçekleşmezken değişim (العوض) ابن ت, kelimesindeki ت, ابن ت kelimesindeki ء ve سفیرج kelimesindeki ي gibi ivaza uğramış harf dışındaki yerlerde gerçekleşmesidir.¹⁸⁴

3.7.İbdâl ve Kalb Arasındaki Fark

İki olgu arasındaki fark Kalb' in İlet harfleri sınırlı gerçekleşen bir olgu olmasına rağmen İbdâl' in hem illet harflerle hem de sahih harfler ile gerçekleşmesidir. Bu durumda İbdâl olgusu daha geniş iken Kalb daha dar bir olgudur.¹⁸⁵ İbdâl olgusu harfi tamamen kaldırırken Kalb (dönüştürme) harfin değiştirilmesidir.¹⁸⁶

3.8.Lugavî İbdâl ile Sarfî İbdâl Arasındaki Fark

- 1) Sarfî İbdâl kıyasa tabi tutulan bir olgudur ve sabit belirlenmiş kuralları vardır. Lugavî İbdâl ise semaî (duymaya dayalı) bir olgudur, kıyasa tabi değildir ve genel hükümleri yoktur.
- 2) Sarfî İbdâl olgusunun kullanım zorunluluğu vardır. Ancak Lugavî İbdâl kullanımı zorunlu olan bir olgu değildir . Lugavî İbdâl dilde gelişme hedefiyle kullanılır.
- 3) Sarfî İbdâl olgusunda قال fiilinden ism-i fâil elde etmek istendiğinde قول demek gibi aslı siyganın kullanılması mümkün değildir. İbdâl olgusunda ise sanki Araplar ذ ve ث harflerini aynı anda kullanarak hem جدا hem جئا diyormuş gibi iki siyganın kullanılması da mümkündür.

Sarfî İbdâl sınırlı sayıda harf ile gerçekleşen bir olgudur. İbn Mâlik'in (هدأت موطيًّا) bu harfleri (هدأت موطيًّا) topladığı şekilde dokuz harf olarak belirlemiştir. at-Teshîl adlı

184 El-Murâdi / İbn Ümmi Kâsım, **Tavdîhu'l-Mekâsıd ve'l-Mesâlik bi'Şerh Elfiyye İbn Mâlik**, Şrh ve Thk: Abdi'r-Rahmân Alî Süleymân, Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyye, 1.Basım, 1.Cilt, M 2001/ H 1422, s. 1561.

185 A.g.e, s. 1561.

186 El-Eşmûnî, **Alî bin Muhammed İsâ Nuru'd-Dîn el-Eşmûnî, Hâşiyetü's-Sıbyân Şerh El-Eşmûnî alâ Elfiyyetü İbn Mâlik ve Mea'hu Eş-Şevâhid li'l-A'ynî**, Thk: Tâhâ Abdu'r-Rauf Sa'd, el-Mektebetü'l-Vakfiyye, Basımsız, 4.Cilt, Kahire, Tarihsiz, s. 392.

eserde ise (طويت دائماً) ifadesinde topladığı gibi sekiz harf olarak belirlemiştir. Lugavî İbdâl’ de olgu semaî olduğu için harfler sınırlı değildir, bütün bir dil olgunun alanıdır.

3.9.İbdâl Olgusunun Şartları

Harflerde kalbin aslı aralarında bir yakınlığın bulunmasıdır. Bu sebeple ذ, ط ve ت; ن, م ve ه; ء ve ث; ظ ve ط ve ت; ن; ve mahreçleri yakınlaşan diğer harfler arasında İbdâl olgusu gerçekleşebilir.¹⁸⁷ el-Kâlî el-Emâlî adlı eserinde “ Nahivciler nazarında İbdâl harfleri on iki harftir ve أنجدته طال ifadesinde toplanmıştır” demiştir.¹⁸⁸

3.10. İbdâl Olgusunun Meydana Gelme Sebepleri

İbdâl olgusunun gerçekleşmesine neden olan birçok etken vardır. Bunlar:

- 1) **Teşâbüh - Benzeşme Olgusu:** Kelimenin sesleri telaffuzdaki bazı sınırlarda hafifletme hedefiyle birbirinden etkilenir ve bir kısmı diğer bir kısmı ile sesler arasında uyum sağlamak için etkileşime geçer.
- 2) **Arap Dili Lehçelerinde Var Olan el-Muhâlefe Kuralı:** Bu olgunun temeli kelimeni tam bir benzeme ile benzeyen iki benzer sesi içermesi ve benzer sesler arasındaki el-muhâlefe olgusunu tamamlamak için seslerden birinin diğeri ile değiştirilmesidir.¹⁸⁹
- 3) **Arap Dili Lehçeleri Arasındaki Fark:** Ebu et-Tayyib kitabında “ İbdâl olgusuyla anlatılmak istenen Arapların bir harf yerine başka bir harfin getirilmesini kastediyor olmaları değildir. Olgu ortak bir anlama sahip farklı dillerin olduğu anlamına gelir. İki lafız iki farklı dilde tek bir anlam için yakınlaşır ki aralarında tek bir harf dışında hiçbir farklılık bulunmaz.¹⁹⁰
- 4) **Sessel Yakınlaşma:** Bir sesin başka bir sesin yerine gelmesi İbdâl’ e sebep olmaktadır. Aralarında sessel yakınlaşmanın var olduğu kelimelerin büyük çoğunluğunda sessel değişim için İbdâl olgusu gerçekleşir.
- 5) **Tahrîf ve Tashîf:** Bazı durumlarda kıraât ya da sema’ yoluyla gerçekleşen hatalardandır.¹⁹¹

187 Ramadân Abdü’t-Tevvâb, *et-Tatavvur el-Lugavî*, s. 32.

188 Es-Suyutî, - *el-Müzhir fi Ulûmi’l-Luga ve Envâihâ*, Şrh : Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bik ve diğerleri, Menşûrâti’l-Mektebeti’l-A’sriyye, Basımsız, 1.Cilt, Saida-Beyrut, M 1986, s. 474.

189 Ahmed Alemu’d-Dîn el-Cündî, *el-Lehecâtü’l-Arabiyye fi’t-Türâs*, s. 349.

190 Muhammed bin İbrâhîm el-Hamd, *Fıkhü’l-Luga*, s. 241,242.

191 A.g.e, s. 242,243.

3.11. İbdâl Olgusunun Faydaları

- 1) İbdâl çokluğu tamamlamak amacıyla uygulanır. Kelamda sayıca çok olan ne varsa hafifletilmeyi en çok hak eden de odur. Onun çokluğu diğer harflerin çokluğu sebebiyle değildir. Çünkü kelime ondan arınık ya da bir kısmında arınık olamaz. Çünkü eğer kelime damme harekesi ile doygun olsa و harfine, fetha ile doygun olsa ا harfine, kesra ile doygun olsa ي harfine dönüşürdü. Buradan da anlaşılmaktadır sayıca çok olan şey azaltılmaya yani hafifletilmeye ihtiyaç duyar.¹⁹²
- 2) İbdâl olgusu telaffuzda zorluğu veya ağırlığı gidermek için bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesidir ki bu söylenişte kolaylığa sebep olur.¹⁹³
- 3) Hafiflik isteği: مقات sözcüğündeki و harfinin ي harfine çevrilmiş olması kelimenin aslı olan موقات 'a göre telaffuzun daha hafif olmasını sağlamıştır. Telaffuzun daha hafif olması daha iyi bir durumdur ve خفة bunu kapsar.¹⁹⁴

3.12. Örnekler

İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz adlı kitapta İbdâl olarak sayılan örnekler aşağıdaki gibidir:

Allah Teâlâ'nın Ukberî -ayetiyle ilgili olarak el ¹⁹⁵(وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ) "Ayette geçen (الشَّجَرَةَ) kelimesi ش harfi kesralı okunur. Bu az görülen bir lehçedir. Bazıları bu şekilde okumuştur. Bazıları da ج harfinin yerine ي harfini koyarak okumuştur ki bu da uzak bir lehçedir. Bu okuyuşa ج ve ي harfleri aynı mahreçten oldukları için cüret etmiştir. Eğer ج harfini daha zayıf bir şekilde telaffuz edersen ي harfine dönüşür" demiştir.¹⁹⁶

İbn Hâleveyh "هذه الشيرة" şeklinde ج harfini ي olarak rivayet edenin Ebû Zeyd olduğunu söylemiştir.¹⁹⁷

Ebû 'l-Feth " Ebû el-Fadl er-Riyâşî Biz Ebû Zeyd'in yanımızda bir bedevi vardı. Ebû Zeyd'e bedevinin ayeti الشيرة diyerek okuduğunu söyledim. Ebû

192 İbn Seyyidih, **Ebû'l-Hasen Ali bin İsmâil el-Lugavî el-Endelûsî, el-Muhassas**, Thk: Halil İbrâhîm Cefâl, Dârü İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1. Basım, 4.Cilt, Beyrut-Lübnan, M 1996 / H 1417, s. 180.

193 El-Cürcânî, **Mu'cemu't-Ta'rifât**, s. 9.

194 İbn Seyyidih, **el-Muhassas**, 4.cilt,s. 180.

195 Bakara Suresi 2/35.

196 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz**, 1.cilt, s. 149,150.

197 İbn Hâleveyh, **Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân**, s. 12.

Zeyd bedeviye sordu o da الشيرة diyerek okudu. Ebû Zeyd'e bedeviye الشيرة kelimesini İsm-i Tasgîr halini sor dedim. Sordu ve bedevi شِيرَة şeklinde cevap verdi” demiştir.¹⁹⁸

Ebû Hayyân el-Endelûsî “Bazı Araplar لش harfini kesralı okuyup ج harfini ي harfî ile değiştirirler” demiştir.¹⁹⁹

Allah Teâlâ'nın ²⁰⁰﴿ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا﴾ ayeti ile ilgili el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿مِنْهُنَّ جُزْءًا﴾ ifadesi için beş kıraât vardır. Hemzenin و ile İbdâl yapılarak ﴿جُزْءًا﴾ şeklinde okunuş bu beş kıraâttten biridir” demiştir.²⁰¹

El-İthâf adlı kitabın sahibi “ Hamza bu okuyuşa nakil ile vakıf olmuştur. و ile yapılan İbdâl ise ﴿هزؤا﴾ kelimesine kıyaslanarak yapılmıştır. Burada hemze ile okunuş ise zayıftır.²⁰²

Allah Teâlâ'nın ²⁰³﴿قُلْ مَنْ يُنَجِّكُمْ مِنَ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ ayeti hakkında el-Ukberî “Ayette geçen ﴿خُفْيَةً﴾ kelimesi şâz kıraâtte الخوف kökünden alınarak ﴿خَيْفَةً﴾ şeklinde okunmuştur. Kendisinden önce gelen kesra sebebiyle و harfî ي harfî ile İbdâl edilmiştir” demiştir.²⁰⁴

Allah Teâlâ'nın ²⁰⁵﴿فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِحِهِمَا﴾ ayeti için el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿سَوَاتِحِهِمَا﴾ ifadesi و harfî şeddelenerek okunur. Bu okuyuşun açıklaması hemzenin و harfî ile İbdâl edilip sonra da İdgâm edilmesidir” demiştir.²⁰⁶

Mücâhid ve el-Hasan hemzeyi teke indirip و harfî ile İbdâl ederek sonra da diğer و harfine İdgâm ederek okumuştur.²⁰⁷

198 İbn Cinnî, **el-Muhtesib**, 1.cilt, s. 74.

199 Ebû Hayyân El-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, 1.cilt, s. 306.

200 Bakara Suresi 2/260.

201 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz**, 1.cilt, s. 275.

202 Ahmed bin Muhammed el-Benâ, **İthâf Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraâti'l-Erbeati Aşar el-Müsemmâ Müntehâ'l-Emânî fi 'Ulûmi'l-Kıraât**, Thk: Şa'bân Muhammed İsmâîl, Âlemü'l-Kütüb, 1.Basım, 1.Cilt, Beyrut, M 1987 / H 1407, s. 451.

203 En'am Suresi 6/63

204 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz**, 1.cilt, s. 485.

205 Araf Suresi 7/20.

206 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz**, 1.cilt, s. 531,532.

207 Ebû Hayyân El-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, 4.cilt, s. 279.

Zemahşerî ifadenin hemzeyi teke indirerek سَوَاتِهِمَا şeklinde ve و harfini şeddeleyerek سَوَاتِهِمَا şeklinde okunduğunu söylemiştir.²⁰⁸

Allah Teâlâ'nın ²⁰⁹ (وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَيِّنٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ) ayetiyle ilgili olarak el-Ukberî “Ayette geçen (بِعَذَابٍ بَيِّنٍ) ifadesinin بَيِّنٍ kelimesini isim mi fiil mi olduğu konusuna dayanan pek çok farklı şekilde okunuşu vardır. بَيِّنٍ kelimesi gibi (بَيِّنٍ) şeklindeki okunuş bunlardandır. Kelimenin aslında hemze vardır ancak hemze ي harfi ile İbdâl edilmiş ve sonra da İdgâm yapılmıştır” demiştir.²¹⁰

Aynı şekilde ifade (بَيِّنٍ) şeklinde ي harfi sakin ve hemze ي harfi ile değiştirilmiş şekilde okunmuş ve رِيح kelimesine benzer bir hal almıştır.²¹¹

بَيِّنٍ kelimesi ذَنْب kelimesinin ذَيْب şeklinde okunduğu gibi hemze ي harfine çevrilerek okunmuştur. Hemze kesralı ve fethalı olarak فَيْئَسْ kalıbıyla بَيِّنَسْ şeklinde de okunmuştur. رِيَسْ veznine uygun olarak بَيِّنَسْ şeklinde hemze ي harfine çevrilerek ve diğer ي harfine İdgâm edilerek ve هَيْنِ kelimesi tahfife uğratarak هَيْنِ şeklinde okunduğu gibi بَيِّنَسْ şeklinde okunmuştur.²¹²

İbn Hâleveyh, el-Hasan, ez-Zührî ve İbn Kesîr' in "بعذاب بَيِّنٍ" şeklinde okuduğunu; Nusayr bin Âsım' ın بعذاب بَيِّنٍ vezninde بَيِّنَسْ şeklinde okuduğunu söylemiştir.²¹³

İbn Cinnî “Ebû Ca’fer, Şeybe ve Ebû Abdi’r-rahman’ın kıraâtî bu kıraâtendir. Nâfi’ kıraâtinden farklıdır.²¹⁴ Ebû Hâtim bu kıraâtî zayıf olarak görmüştür. Bu kıraâtin bir tevcîhi yoktur. Çünkü بَيِّنَسْ مررت برجل بَيِّنَسْ şeklinde bir kullanım yoktur. Bunu yerine بَيِّنَسْ بَيِّنَسْ ve رجلاً بَيِّنَسْ şekillerinde bir kullanım mevcuttur” sözlerini ilave etmiştir.²¹⁵

208 Ez-Zemahşerî, Tefsîru'l-Keşşâf, s. 359.

209 Araf Suresi 7/165.

210 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâtî'ş-Şevâz, 1.cilt, s. 570,571.

211 A.g.e, s. 571.

212 Ez-Zemahşerî, Tefsîru'l-Keşşâf, s. 393

213 İbn Hâleveyh, Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân, s. 52.

214 İbn Cinnî, el-Muhtesib, s. 264.

215 Ebû Hayyân El-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhîd, 4.cilt, s. 410.

Allah Teâlâ'nın ²¹⁶ (أَتَىٰ مُدْكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّينَ) ayeti için el-Ukberî “ Ayette geçen (بِأَلْفٍ) ifadesi hemze harfini yerine ي harfi konularak okunur. ب harfindeki kesra sebebiyle ي harfi ile İbdâl edilmiştir” demiştir.²¹⁷

El-Cahderî ayette geçen bu ifadeyi "بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ" şeklinde okumuştur.²¹⁸

Allah Teâlâ'nın ²¹⁹ (إِنَّهُ لَيُنُوسٌ كَفُورٌ) ayeti hakkında el-Ukberî “ Ayette geçen (لَيُنُوسٌ) ifadesi hemze harfi و ile İbdâl edilerek iki و ile okunur” demiştir.²²⁰

İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz kitabının muhakkiki hiçbir kaynakta bu kıraâti bulamadığını zikretmiştir.²²¹

Allah Teâlâ'nın ²²² (وَتَجَزُّ الْجِبَالُ هَدًّا) ayeti için el-Ukberî “ Ayette geçen (هَدًّا) kelimesi noktalı ذ harfi ile okunur. Bu halde okunuşu هَدَّ-هَدُّ fiilinin masdarıdır. Anlamı birbirini takip eden bir şekilde dağların dağıtılmasıdır” demiştir.²²³

Allah Teâlâ'nın ²²⁴ (قَالَ هُمْ أَوْلَاءٌ عَلَىٰ أَثَرِي وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ) ayeti ile ilgili el-Ukberî “ Ayette geçen (هُمْ أَوْلَاءٌ) ifadesi هداي kelimesi gibi Elif harfi ve arkasından gelen fethalı ي ile okunur. Bu okunuşun açıklaması hemzenin ي harfi ile değiştirilmiş olması daha sonra da telaffuzda hafiflik sağlamak amacıyla fethalanmasıdır” demiştir.²²⁵

İbn Hâleveyh "أولائي على أثري" kıraâtini el-Ferrâ zikretmiştir. Hemze harfi yerine ي harfi ile اولاي şeklinde el-Hasen'in ve babasından rivayetle Ebû Muâz' ın okuduğunu; اولاي şeklinde kasr ile ise Yahyâ bin Vesâb' ın okuduğunu söylemiştir” demiştir.²²⁶

Ebû Hayyân el-Endelûsî İbn Vesâb ve İsâ' nın (أولاء) ifadesini kasr ile başka bir grubun ise (أولاي) şeklinde fethalı ي ile okuduğunu zikretmiştir.²²⁷

216 Enfal Suresi 8/9

217 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz, 1.cilt, s. 586.

218 İbn Hâleveyh, Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân, s. 54.

219 Hud Suresi 11/9.

220 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz, 1.cilt, s. 657.

221 Bkz: el-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz, 1.cilt, s. 657

222 Meryem Suresi 19/90.

223 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz, 2.cilt, s. 60.

224 Bkz: el-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz, 2.cilt, s. 60

225 El-Ukberî, İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz, 2.cilt, s. 83.

226 İbn Hâleveyh, Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân, s. 91.

227 Ebû Hayyân El-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhîr, 6.cilt, s. 248.

Allah Teâlâ'nın ²²⁸﴿فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَفْتُمْ بِالسِّنَةِ حِدَادٍ﴾ ayeti için el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿سَلَفْتُمْ﴾ ifadesi ص harfi ile okunmuştur ki bu bir lehçe okuyuşudur” demiştir.²²⁹

İbn Ebî A'ble ifadeyi ص harfi ile okumuştur.²³⁰

Yukarıda söylenenler ışığında İbdâl olgusunun uyum isteği, ses yakınlaşması ya da lehçelerde var olan farklılıklar sebebiyle meydana geldiğini söyleyebiliriz. Araplar bu olguya telaffuzda hafiflik isteği ve çokluktan kaçmak için başvurmaktadır.

228 Ahzab Suresi 33/19.

229 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz*, 2.cilt, s. 306.

230 Ebû Hayyân El-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, 7.cilt, s. 215.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EL-MUHÂLEFE

4.1. Dilde el-Muhâlefe

(خَالَفَتْ), (مُخَالَفَةً), (خَالَفَتْهُ), (اخْتَلَفُوا) ve (تَخَالَفَ) القوم (خِلَافًا), (مُخَالَفَةً), (خَالَفَتْهُ) her bir kişi diğerlerinin gittiği yönden başka bir yöne gittiğini ifade eder. الاتفاق -İttifâk kelimesinin zıttıdır.²³¹ Allah Teâlâ'nın ﴿قَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ﴾ ayetinde geçen رَسُولِ اللَّهِ خِلَافَ ifadesi Allah Rasülü' ne karşı çıkma, uymama anlamlarındadır.²³²

4.2. Terim Olarak el-Muhâlefe

El-Muhâlefe iki benzer sesin farklılığa meyletmesi olarak bilinir. İbrânîce' deki شمش kelimesindeki iki ش harfinden birinin Arapça' ya شمس şeklinde س harfine dönüşerek geçmesi bu olgunun bir örneğidir.²³³

Bir kelime birbirine tam anlamıyla benzeyen iki sesi içerebilir. Bu durumda iki benzer ses²³⁴ arasında bir ayırım olması ve el-Muhâlefe olgusunun tamamlanması için seslerden biri başka bir sese dönüşür. El-Muhâlefe ya da el-Muğâyere olgusunun kuralları Ses Bilimleri kuralları arasında değerlendirilir. Ve El-Mümâsele olgusunun kuralları ile aksi yönde işleyen kurallara sahiptir.²³⁵

Ramadân Abdu't-Tevvâb de bu görüşe katılmış ve el-Muhâlefe olgusunun kelimedede var olan birbirine tam anlamıyla benzeyen iki sese dayandığını ve bu benzer seslerden birinin başka bir sese dönüştüğünü ve bu seslerin çoğunlukla uzun illet harflerinden, mütevassıt ya da mâia seslerinden olduğunu söylemiştir.²³⁶

Gotthelf Bergsträsser bazı durumlarda seslerde meydana gelen farklılaşma ve benzeşme olaylarının sebebini açıklamaya çalışmıştır. Sesler arasındaki benzeşmenin çoğunlukla bitişik harfler arasında nadiren de ayrı sesler arasında meydana geldiğini

231 El-Fiyûmî, *el-Misbâh el-Münîr*, s. 179.

232 El-Cevherî, *es-Sihâh Tâci'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 4.cilt,s. 1357.

233 Salâh Hüseyin, *el-Medhal fi İlmi'l-Esvâtî'l-Mukârin*, Basımsız, Kahire, M 2005-2006, s. 148.

234 İbrâhîm Enîs, *el-Esvât el-Lugaviyye*, s. 210.

235 Halîl İbrâhîm *el-Atıyye, fi'l-Bahsi's-Savtî 'Inde'l-Arab, Menşûrâtü Dârü'l-Câhız*, Basımsız, Bağdat-Irak, M 1983, s. 84.

236 Ramadân Abdü't-Tevvâb, *et-Tatavvur el-Lugavî*, s. 57.

görmüştür. Sesler arasında farklılaşmanın ise bunun tam tersi durumlarda meydana geldiğini beyan etmiştir.²³⁷

Eski Araplar el-Muhâlefe olgusunun inceliklerini anlamışlar ve olguyu farklı terimler ile ifade etmişlerdir. El-Muğâyere terimi bu terimlerden biridir. Halîl Bin Ahmed “ألب الرجل بمكان كذا وكذا” “Adam şu mekanda onu bunu topladı” ifadesini onları meydana koydu anlamında kullanılır. “لبيتك” demenin açıklaması kelimeyi لب’e benzetmiş olmalarıdır. Allah Teâlâ’nın fiilin aslı دَسَّهَا olmasına rağmen ayette ﴿وقد خاب من دساها﴾ şeklinde kullanması gibi eğer bir kelimedeki iki aynı harf bir araya gelirse son harfi değiştirirler” demiştir.²³⁸

El-Muhâlefe olgusu İbn Ya’îş nazarında zayıf olan harfin ağırlaştırılması anlamında kullanılmıştır. Zira “Aslı قصصت olan fiil ikinci ص harfi ي harfi ile zayıf olan harflerin ağırlaştırılması hedefiyle İbdâl edilerek قصيت أظفاري şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanım ile anlatılmak istenen أتيت على أقاصيها تيرناكلاريمى قصيت أظفاري تيرناكلاريمى en uzak kısma geldim, ulaştım anlamları olabilir. Çünkü tırnakta alınan yer uç kısımlarıdır ve her şeyin ucu aynı zamanda en uzak kısmıdır” demiştir.²³⁹

Sibeveyhî “Zayıflığın hoş görülmemesi sebebiyle kesin hüküm olmadan ل harfi yerine ي harfinin şâz olarak İbdâl edilmesi” olarak adlandırdığı başlıkta “Bu başlığın örneği أتيت على أقاصيها تيرناكلاريمى قصيت أظفاري dan istikak قصيت تيرناكلاريمى fiilindeki ت harfi ي ile İbdâl edilmiştir. Bu uygulama ile daha hafif olan kelimeler tercih edilmiştir” diyerek bu duruma işaret etmiştir.²⁴⁰

İbn Cinnî “ Hafifleştirme türlerinden biri olarak ağır olanın daha ağır olan ile değiştirilmesi ” başlığında el-Muhâlefe olgusuna “ Bil ki bu iç yüzü ve hakikati bilinmesi için zahirin def edildiği yerdir. Bu durum tekrarın ağır olması durumunda benzerlerine sunulur. İki lafzın birbirinden farklı olması için harf kendisinden daha ağır olan harfe terk edilir. Ve dilde saklanıp İhfâ edilir” sözleri ile işaret etmiştir.²⁴¹

237 Ramadân Abdü't-Tevvâb, *et-Tatavvur en-Nahvî li'l-Lugati'l-Arabiyye*, s. 33.

238 el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*, Thk: Fahru'd-Dîn Kabâve, Müessesetü'r-Risâle, 1.Basım, Beyrut, M 1985 / H 1405, s. 153.

239 İbn Ye'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 10.cilt, s. 24.

240 Sibeveyhî, *el-Kitâb*, 4.cilt, s. 424.

241 İbn Cinnî, *El-Hasâis*, 3.cilt, s. 18.

es-Suyûtî el-Muhâlefe olgusuna “benzerlerin bir araya getirilmesinin çirkinliği” başlığında işaret etmiştir. دهدهت fiili için “Araplar benzer seslerin bir araya gelmesini hoş görmedikleri için son ه harfini ي ile değiştirerek دهديت şeklinde kullanmışlardır” demiştir.²⁴²

4.3.El-Muhâlefe Olgusunun Sebebi

Gotthelf Bergsträsser el-Muhâlefe olgusunun sebebini sırf iç illete dayandırmış meslektaşları ise telaffuzda hataya dayandırmıştır.²⁴³

Ahmed Muhtâr Ömer el-Muhâlefe olgusunun sesler arasında anlam yönünü kolaylaştırmayı hedeflediğini ve iki sesin farklılaşma ve uzaklaşması sonucundan etkilenen telaffuzla alakalı etkene önem vermemektedir.²⁴⁴

Ramadân Abdu't-Tevvâb el-Muhâlefe olgusunun sebebini sessel alandan tek bir kelimedede kas gücüne ihtiyaç duyan iki benzer seste harcanan bu güçte kolaylık yapma hedefine dayandırmaktadır. Bu kolaylaştırma hedefiyle seslerden biri telaffuzunda çok fazla kas gücüne ihtiyaç duymayan seslerden ل, م ve ن gibi bir sese dönüştürülür.²⁴⁵

4.4.El-Muhâlefe Olgusunun Çeşitleri

Olgunun aşağıdaki açıklandığı gibi iki çeşidi vardır.

- 1) **Ayrık el-Muhâlefe:** Birbirinden ayrı olanların başkalaşması olarak adlandırılır.²⁴⁶ أخضر kelimesinden elde edilen ve aslı اخضرر olmasına rağmen "احضوضر" kelimesi gibi İki harfi arasında farkların bulunduğu el-Muhâlefe çeşididir. İlk ر harfi benzerinin komşuluğu sebebiyle و harfi ile İbdâl edilmiştir. Genel olarak bahsedilen El-Muhâlefe olgusu bu türdür.
- 2) **Bitişik el-Muhâlefe:** Özellikle Şeddeli²⁴⁷ olarak iki harfin birbiri ile komşuluk ettiği durumlarda meydana gelen türdür. عكَب = ودبوس = دنبوس = أجاص = انجاص

242 Celâlu'd-Dîn Abdi'r-Rahmân es-Suyûtî , el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Basımsız, 1 Cilt, Beyrut, Tarihsiz, s. 23

243 A.g.e, s. 34.

244 Ahmed Muhtâr Ömer, Dirâsâtü's-Savti'l-Lugavî, s. 386.

245 Ramadân Abdü't-Tevvâb, et-Tatavvur el-Lugavî, s. 64.

246 Halîl İbrâhîm el-Atıyye, fi'l-Bahsi's-Savfî 'Inde'l-Arab, s. 85.

247 Ramadân Abdü't-Tevvâb, et-Tatavvur en-Nahvî li'l-Lugati'l-Arabiyye, s., 34.

عنكب ve لعن = لعن kelimeleri örnek olarak verilebilir. Komşuların değişimi olarak da adlandırılır.²⁴⁸

Bu iki ana tür dışında el-Muhâlefe olgusunun başka türleri de vardır ki onlar:

- 1) **Miktar İle alakalı el-Muhâlefe:** Ses parçalarında-hecelerinde meydana gelir. Fasih Arapça’ da gaib müfred zamirin harekesinde meydana gelen değişme bu türün bir örneğidir. Bu zamirin asıl harekesi uzun dammedir. Ancak kendisinden önce gelen kesralar sebebiyle el-Mümâsele olgusu gerçekleşir ve harekesinde değişiklik meydana gelir.²⁴⁹
- 2) **Hazf Sonucu Oluşan el-Muhâlefe:** Arapça ’da eğer iki ses birbirini kelimenin başında ortasında ya da sonunda hecesi takip ederse aralarında zihnin bir bağ kuruyor olması sebebiyle çoğunlukla hecelerden birisi ile yetinilir ve diğeri hazf edilir. Bu genellikle iki hecenin kelimenin başında birbirini takip ediyor olduğu zaman gerçekleşir.²⁵⁰
- 3) **Ses Artışı ile oluşan el-Muhâlefe:** Aynı karaktere sahip olmayan iki harekenin arasında bulunan geçiş sesindeki artış sonucu ortaya çıkan el-Muhâlefe çeşididir.²⁵¹

4.5.Örnekler

El-Ukberî İ’râbu’l-Kıraâti’s-Şevâz adlı kitabında aşağıda verildiği gibi kıyâsî olmayan el-Muhâlefe örneklerini aktarmıştır.

Allah Teâlâ’ nın ²⁵²﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ﴾ ayeti ile ilgili olarak el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿كَصَيِّبٍ﴾ ifadesi ي harfinden şedde kaldırılarak ve sakin hale getirilerek okunur. Bu durumda سَيِّدٌ، مَيِّتٌ، هَيِّنٌ kelimelerinde olduğu gibi şedde teke indirilmiş hafifletilmiş olur. Bu durumda kelimenin vezni فَيْلٌ olup a’yn’ul-fiil hazf edilmiş olur” demiştir.

248 Halîl İbrâhîm el-Atyye, *fi’l-Bahsi’s-Savûi ‘Inde’l-Arab*, s. 85.

249 Ramadân Abdü’t-Tevvâb, *et-Tatavvur el-Lugavî*, s. 67.

250 Fevzî eş-Şâyb, *Eseru’l-Kavânîni’s-Savtiyye fi Binâi’l-Kelime*, s. 300.

251 Salâh Hüseyin, *el-Medhal fi İlmi’l-Esvâti’l-Mukârin*, s. 152.

252 Bakara suresi 2/19.

Ayette geçen ﴿كَصَيْبٍ﴾ ifadesi aynı zamanda فاعل kalıbında (كصائب) şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşun fiili yağmur yağdığı zaman kullanılan صاب - يصب fiilidir.²⁵³

Seleften bir kısım Nahiv alimi ifadeyi (كصائب) şeklinde okumasına²⁵⁴ rağmen الصيب okunuşu daha fasih ve daha belîğ bir okuyuştur.²⁵⁵

Allah Teâlâ' nın ²⁵⁶﴿فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾ ayeti için el-Ukberî “Ayette geçen ﴿أُعِدَّتْ﴾ ifadesi hemze harfi dammeli, ع harfi sakin sonrasında gelen ت harfi kesralı د harfi ise hafif fethalı olmak üzere (أُعِدَّتْ) şeklinde okunur. Bu okuyuşun açıklaması fiilin أفعل vezninde ve العتاد kökünden geldiğinin kabul edilmiş olduğudur.²⁵⁷

İbn Mes'ûd ifadeyi "أعدت للكافرين" şeklinde okumuştur.²⁵⁸

Allah Teâlâ' nın ²⁵⁹﴿وَمَا هُوَ بِمُرْخِزِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ﴾ ayeti için el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿بِمُرْخِزِهِ﴾ ifadesi أبعده ile aynı anlamda yani onu uzaklaştırdı anlamındadır. İfade (بِمُنْزِحِهِ) şeklinde okunur. Bu okuyuş نَزَح kökünden türetilen ve onu uzaklaştırdı anlamı kastedildiğinde kullanılan ’أنزحته’ dan elde edilir. Bu fiilin en çok kullanılan şekli الماء الماء ve نزح الماء ifadeleridir” demiştir.²⁶⁰

Allah Teâlâ' nın ²⁶¹﴿فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا﴾ ayeti ile ilgili el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿يَطَّوَّفَ﴾ ifadesi Mazi fiil olduğu düşünülüp تطوق fiili gibi ت , sonrasında gelen hafif fethalı ط harfi ve şeddeli و harfi ile okunur” demiştir.²⁶²

Allah Teâlâ' nın ²⁶³﴿فَكَيْفَ أَسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ﴾ ayeti ile ilgili el-Ukberî “ Ayette geçen ﴿أَسَىٰ﴾ ifadesi hemze ve ondan sonra gelen ي harfleri kesralı olarak okunur” demiştir.²⁶⁴

253 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt,s. 129.

254 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân*, s. 11.

255 Ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf*, s. 54.

256 Bakara Suresi 2/24.

257 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt, s. 137,138.

258 İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi Şevâzi'l-Kur'ân*, s. 12.

259 Bakara Suresi 2/96.

260 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt,s. 188,189.

261 Bakara Suresi 2/158.

262 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt, s. 218.

263 Araf Suresi 7/93.

264 El-Ukberî, *İ'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, 1.cilt, s. 552.

İbn Hâleveyh ayette geçen ifadenin Yahyâ bin Vesâb ve Talha tarafından فكيف إيسى şeklinde hemze harfi kesralı olarak okunduğunu söylemiştir.²⁶⁵

İbn Hayyân el-Endelûsî İbn Musarrif ve el-A'meş tarafından da aynı kıraât ile okunduğunu zikretmiştir.²⁶⁶

Allah Teâlâ'nın ²⁶⁷﴿لَوْ يَجِدُونَ مُلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدْخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ﴾ ayeti hakkında el-Ukberî “Ayette geçen ﴿مُدْخَلًا﴾ ifadesi ن harfi eklenerek (مندخلًا) şeklinde okunur. Bu okuyuş fiilin dönüşlü halde okunmasıdır. أدخلت يدي في السمن فاندخلت ifadesi “elimi yağa soktum o da giriverdi” anlamına gelir. İfade aynı zamanda ت harfi ve şeddeli خ harfi ile (مُتَدَخِّلًا) şeklinde de okunur” demiştir.²⁶⁸

Übeyy bin Ka'b ifadeyi متدخلاً şeklinde²⁶⁹ ve ن harfi ilave edilmiş olarak dönüşlü اندخل fiilinde elde edilen مندخلاً şeklinde okumuştur.²⁷⁰

İbn Cinnî منفعلاً vezninde olan مندخل okunuşunun alışılmış olarak kendileri tarafından kullanılan bir vezin olmadığı için şâz bir okunuş olduğunu zikretmiştir.²⁷¹

Allah Teâlâ'nın ²⁷²﴿بَلِ ادَّارِكْ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ﴾ ayeti hakkında el-Ukberî “Ayette geçen ﴿ادَّارِكْ﴾ ifadesi İdgâm yapılmadan (تدارك) şeklinde okunur” demiştir.²⁷³

Übeyy Bin Ka'b ifadeyi "تدارك" şeklinde okumuştur.²⁷⁴

Allah Teâlâ'nın ²⁷⁵﴿رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾ ayeti hakkında el-Ukberî “ayette geçen ﴿بِالسُّوقِ﴾ ifadesi hemze ile okunur. Çünkü Sakin و harfi damme ile komşuluk etmiştir. Damme sanki موسى ve المؤقدان kelimelerinde olduğu gibi harfin içine dâhil olur. Eğer و harfi lazım bir damme harekesine katılırsa harfin hemzeye

265 İbn Hâleveyh, Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân, s. 51; Ez-Zemahşerî, Tefsîru'l-Keşşâf, s. 375.

266 Ebû Hayyân El-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, 4.cilt,s. 349.

267 Tevbe Suresi 9/57.

268 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 1.cilt, s. 621,622.

269 İbn Hâleveyh, **Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân**, s. 58; Ez-Zemahşerî, **Tefsîru'l-Keşşâf**, s. 438.

270 Ebû Hayyân El-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, 5.cilt, s. 56.

271 İbn Cinnî, **el-Muhtesib**, 1.cilt, s. 260.

272 Neml Suresi 27/66.

273 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 2.cilt, s. 244.

274 İbn Hâleveyh, **Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân**, s. 111; İbn Cinnî, **el-Muhtesib**, 2.cilt, s. 142.

275 Sad Suresi 38/33.

çevrilmesi caiz olur. Harf damme harekesine komşu olduğunda ise komşuluk hükmü ona ağır basar.²⁷⁶

Zemahşerî ifadeyi بالسوق şeklinde okuyan kişinin س harfindeki damme harekesini sanki و harfine bitişikmiş gibi okuduğunu söylemiştir.²⁷⁷

Ebû Hayyân el-Endelûsî “ Bu kıraât zayıf değildir. Çünkü الساق kelimesinde hemze vardır ve vezni de a'yn'ul-fiil sükûnlu bir şekilde فعل kalıbıdır. Bu kıraât bu dile uygun olarak gelmiştir” demiştir.²⁷⁸

Ayette geçen ifade kendisinden önceki و harfi yerine sükûnlu hemze ile (بالسوق) şeklinde ve و harfi arttırılıp hemze sükûnlu bir şekilde de okunmuştur.²⁷⁹

Yukarıda aktarılanlar el-Muhâlefe olgusunun zayıf olanın ve benzer seslerin birbirini takip etmesi durumları hoş görülmediği için uygulanan bir olgu olduğunu göstermektedir. Zira iki benzer sesin birlikte bulunması telaffuzda daha fazla kas gücünün kullanılmasını ister. El-Muhâlefe olgusu işte bu fazla güçten kaçınmak amacıyla uygulanmaktadır.

276 El-Ukberî, **İ'râbu'l-Kıraâtî's-Şevâz**, 2.cilt, s. 395,396.

277 Ez-Zemahşerî, **Tefsîru'l-Keşşâf**, s. 926.

278 Ebû Hayyân El-Endelûsî, **el-Bahru'l-Muhît**, 7.cilt, s. 380.

279 Ahmed bin Muhammed el-Benâ, **İthâf Fudalâi'l-Beşer**, 2.cilt, s. 421.

SONUÇ

Nimetleri sayesinde güzel işlerin tamamlanabildiği Allah'a hamd olsun. Çalışmanın sonunda araştırmanın ulaştığı en belirgin sonuçları sizlerle sunacağım:

- 1) El-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz kitabında İmâle örnekleri olgunun kurallarına aykırı bir şekilde işlenmiştir. Bazı kârîler bazı ayetlere İmâle uygulayarak okumuştur. On kiraât imamı ise bu okuyuşları şâz olarak kural dışı kabul etmiştir.
- 2) El-Mümâsele es-Savtiyye seslerin tecanüsü veya tekarübü zamanında gerçekleşir. İbn Cinnî gibi bazı alimler el-Mümâsele olgusunun İdgâm ile aynı olgu olduğunu söylese de Sibeveyhî' nin söylediği gibi el-Mümâsele olgusuna en çok benzeyen olgu İbdâl olgusudur.
- 3) El-Ukberî kitabında İdgâm olgusu için hem kıyasî olan hem de on Kıraât imamının şâz olarak saydığı okuyuşlardan farklı suretler sunmuştur. Şâz kıraâtleri verirken örneğin Ğ harfinin ق ile İdgâm edilmesi gibi örnekleri Ğ harfinin misli dışında bir harf ile İdgâm edilemeyeceğini görmezden gelerek vermiştir.
- 4) İbdâl olgusu el-Mümâsele' nin bir türü olarak sayılmaktadır. İbdâl mahreç yakınlığı sebebiyle bir harfin başka bir harf yerine kullanılmasıdır. El-Ukberî nin İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz kitabında bazılarının zayıf olarak gördüğü bazılarının da tamamen inkâr ettiği şâz olarak uygulanan İbdâl örnekleri zikredilmiştir.
- 5) El-Muhâlefe olgusu birbirine tam anlamıyla denk olan iki ses arasında gerçekleşen bir olgudur. Son ses olgunun gerçekleşmesi için değiştirilir. İ'râbu'l-Kıraâti'ş-Şevâz' da zayıflık ve ses benzerliğinden kaçınmak için şâz olarak el-Muhâlefe olgusunun uygulandığı örnekler aktarılmıştır.

Son olarak bir insan olmam hasebiyle çalışma sırasında söylediklerimde isabet de etmiş hata yapmış da olabileceğimi ifade etmek isterim. Eğer çalışmada isabet etmişsem bu Allah'ın yardımı sayesinde. Eğer ki hata etmişsem de araştırma girişiminde bulunmuş olmayı şeref olarak görürüm. Allah Teâlâ'dan çalışmanın kabule şayan olmasını ve beğeninizi kazanmasını temenni ederim.

KAYNAKLAR

- Abdu's-Sabûr Şâhîn, el-Menhec es-Savtî li'l-Binyeti'l-Arabiyye "*Rü'ye Cedîde fî'l-Sarfi'l-Arabî*", Müessesetü'r-Risâle, Basımsız, Beyrut, M 1980 / H 1400.
- Abduhu er-Râcihî (1996), *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fî'l-Kıraâti'l-Kur'âniyye*, Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, Basımsız, İskenderiye
- Abdü'l-Fettâh Abdü'l-Ğanî el-Kâdî (1992), *el-Vâfi fî Şerhi's-Şâtibiyye fî'l-Kıraâti's-Seb'i*, Mektebetü's-Sevâdî li't-Tevzî', 4.Basım, Cidde, Abdü'l-Fettâh İsmâil Şelbî, *fî'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyyeti ve'l-Lugaviyye* "el-İmâle fî'l-Kıraâti ve'l-Lehecâti'l-Arabiyye", Dârü's-Şürûk, Basımsız, Beyrut, Tarihsiz.
- Ahmed Alemu'd-Dîn el-Cündî (1983), *el-Lehecâtü'l-Arabiyye fî't-Türâs "el-Kısmü'l-Evvel en-Nizâmeteyn: es-Sarfi ve's-Savtî"*, ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Kütüb, Basımsız, Trablus- Libya,
- Ahmed bin Muhammed el-Benâ (1987), *İthâf Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kıraâti'l-Erbeati Aşar el-Müsemma Müntehâ'l-Emânî fî 'Ulûmi'l-Kıraât*, Thk: Şa'bân Muhammed İsmâil, Âlemü'l-Kütüb, 1.Basım, 1.Cilt, Beyrut.
- Ahmed Muhtâr Ömer (1997), *Dirâsâtü's-Savti'l-Lugavî, Âlemü'l-Kütüb*, Basımsız,
- Bağyatü'l-Vi'ât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât (1965), Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Matba'atü'l-Bâbî'l-Halebî, 1.Basım, 2.Cilt.
- Corcî Şâhîn Atıyye, *Silmu'l-Lisân fî's-Sarf ve'n-Nahv ve'l-Beyân*, Dâr Reyhânî li't-Tibâati ve'n-Neşr, 4.Basım, Beyrut, Tarihsiz.
- Ebû et-Tayyib el-Lugavî (1960), *Ebû et-Tayyib Abdü'l-Vâhid bin Alî el-Lugavî el-Halebî*, Kitâbu'l-İbdâl, Thk: 'İzzu'd-Dîn et-Tenûhî, el-Mecma' el-İlmî el-Arabî, Basımsız, Dimeşk.

- Ebû Hayyân el-Endelûsî, Muhammed bin Yûsuf. (1998) *İrtişâfud-Darb min Lisânu'l-Arab*, Thk: Receb Osmân Muhammed, Gözden Geçiren: Ramadân Abdu't-Tevvâb, Mektebetü'l-Hancî, 1.Basım, Kahire.
- Ebû Şâme ed-Dımaşkî, Şihâbu'd-Dîn Ebî Muhammed er-Rahmân bin İsmâil el-Makdisî ed-Dımaşkî, *İbrâz el-Meânî min Hirzi'l-Emânî fi'l-Kıraati's-Seb'i*, Thk: İbrâhîm 'Atûh Avd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Basımsız, Tarihsiz.
- El-Bağdâdî- el-Hâfız Muhibbu'd-dîn bin en-Neccâr el-Bağdâdî (1986), *el-Müstefâd min Zeyli Târîhi'l-Bağdâd*, Thk: Muhammed Mevlûd Halef, Beşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, 1.Basım, Beyrut.
- El-Cevherî, İsmâil bin Hammâd el-Cevherî (1990), *es-Sihâh Tâci'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Thk: Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4.Basım, Beyrut-Lübnan.
- El-Eşmûnî, Alî bin Muhammed İsâ Nuru'd-Dîn el-Eşmûnî, *Hâşiyetü's-Sıbyân Şerh El-Eşmûnî alâ Elfiyyetü İbn Mâlik ve Mea'hu Eş-Şevâhid li'l-A'ynî*, Thk: Tâhâ Abdu'r-Rauf Sa'd, el-Meketebetü'l-VAakfiyye, Basımsız, 4.Cilt, Kahire, Tarihsiz.
- El-Ferâhidî, el-Halîl bin Ahmed el-Ferâhidî (1985), *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv*, Thk: Fahru'd-Dîn Kabâve, Müessesetü'r-Risâle, 1.Basım, Beyrut.
- El-Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-Dîn Muhammed bin Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (2005), *el-Kâmûs el-Muhît*, Thk: Mektebetü't-Türâs fi Müesseseti'r-Risâle, Müessesetü'r-Risâle, 8.Basım, Beyrut-Lübnan.
- El-Fiyûmî, Ahmed bin Muhammed Alî el-Mukrî el-Fiyûmî, *el-Misbâh fi Ğaribi's-Şerhi'l-Kebîr li'r-Râfî*, Thk: Abdü'l-Azîm eş-Şenâvî, Dâru'l-Meârif, 2.Basım, Kahire, Tarihsiz.
- El-Hasâis (1956), Thk: Muhammed en-Neccâr, Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye 1.Basım, 2.cilt, Kahire.

- El-İsbahânî, el-Mirzâ Muhammed Bâkır el-Mûsevî el-Havânsârî el-İsbahânî (1991), *Ravedâti'l-Cinân fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât, ed-Dârü'l-İslâmiyye*, 1.Basım, 5.Cilt, Beyrut-Lübnan.
- El-İstirabâzî, Radiyyu'd-Dîn Muhammed bin el-Hasen el-İstirbâzî en-Nahvî (1982), *Şerhu Şâfiye İbn El-Hâcib*, Thk: Komisyon, Dârü'l-Kütüb el-İlmiyye, Basımsız, 3.Cilt, Beyrut-Lübnan.
- El-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân, Thk: Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Basımsız, 1 Cilt, Suudi Arabistan, Tarihsiz.
- El-Kanûcî el-Buhârî, Muhammed Sıddîk Hân el-Kanûcî el-Buhârî (2007), *et-Tâcü'l-Mükellel min Cevâhiri Meâsir et-Tırâzi'l-âhir ve'l-Evvel*, Vizâratü'l-Evkâfi'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1.Basım, Katar.
- El-Kıftî, Cemâlû'd-Dîn Ebî'l-Hasen Alî bin Yûsuf El-Kıftî (1986), *Enbâhi'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfe, 1.Basım, Kahire, Beyrut.
- El-Mesâil Hilâfiyye fî'n-Nahv (2007), Thk: Abdu'l-Fettâh Selîm, Mektebetü'l-Âdâb, 3.Basım, Kahire.
- El-Muhtesib fî Tebyîn Vücûhi'-ş Şevâzi'l-Kıraât ve'l-İdâh anhâ (1986), Thk: Alî en-Necdî Nâsîf, Abdü'l-Halîm en-Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmâîl Şelbî, Dâru Sirkîyn li't-Tıbaâ ve'n-Neşr, 2.Basım, 2.cilt
- El-Murâdî ve İbn Ümmi Kâsım (2001), *Tavdîhu'l-Mekâsıd ve'l-Mesâlik bi'Şerh Elfiyye İbn Mâlik, Şrh ve Thk: Abdi'r-Rahmân Alî Süleymân*, Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyye, 1.Basım, 1.Cilt.
- El-Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed bin Yezîd el-Müberred (1994), *el-Mükteda'b*, Thk: Muhammed Abi'l-Hâlık Azîme, el-Meclis el-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Basımsız, 1.Cilt, Kahire.

- El-Müzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ (1986), Şrh : Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Bik ve diğeri, *Menşûrâti'l-Mektebeti'l-A'sriyye*, Basımsız, 1.Cilt, Saida-Beyrut.
- El-Ukberî, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî (1996), *Î'râbu'l-Kıraâti's-Şevâz*, Thk: Muhammed es-Seyyid Ahmed Azûz, Âlemü'l-Kütüb, 1.Basım, 1.Cilt, Beyrut-Lübnan.
- Es-Semânîni, Ömer bib Sâbit es-Semânîni (1999), *Şerhu't-Tasrîf*, Thk: İbrâhîm bin Süleymân el-Be'îmî, Mektebetü'r-Rüşd, 1.Basım, Riyâd.
- Es-Seyyid el-Cürcânî, Alî bin Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât* Thk: Muhammed Sadîk el-Minşâvî, Dâru'l-Fadîle, Basımsız, Tarihsiz.
- Es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn Abdi'r-Rahmân es-Suyûtî , el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî'n-Nahv, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Basımsız, 1 Cilt, Beyrut, Tarihsiz.
- Et-Tatavvur en-Nahvî li'l-Lugati'l-Arabiyye (1994), Alman Oryantalist Gotthelf Bergsträsser'in 1919 yılında Mısır Üniversitesi'nde vermiş olduğu Konferanslar, Mektebetü'l-Hâncî, 2.Basım, Kahire.
- Ez-Zehebî, Şemsu'd-Dîn Muhammed bin Osmân ez-Zehebî (1985), *Seyru İ'lâmi'n-Nübelâ*, Thk: Beşâr Avâd Ma'rûf, Muhyî Hilâl Es-Serahân, Müessesetül'r-Risâle, 1.Basım, 22.Cilt, Beyrut-Lübnan.
- Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârû'llah Mahmûd bin Ömer ez-Zemahşerî el-Havâzimî (2009), *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi'l-Te'vil*, Thk: Halîl Me'mûn Şeyhâ, Dâru'l-Ma'rife, 3.Basım, Beyrut-Lübnan.
- Fevzî eş-Şâyb (2004), *Eseru'l-Kavânîni's-Savtiyye fî Binâi'l-Kelime*, Âlemü'l-Kütübi'l-Hadîs, 1.Basım, İrbid-Ürdün.
- Fî'l-Lehacâti'l-Arabiyye (1992), Mektebetü'l'Encilu el-Mısıriyye, 8.Basım, Kahire.

Hâlid el-Ezherî, Hâlid bin Abdillâh el-Ezherî (2000), *Şerhu't-Tasrîh alâ et-Tasvdîh bi'medmûn et-Tavdîh fi'n-Nahv*, Thk: Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Basım, 2.Cilt, Beyrut-Lübnan.

Halîl İbrâhîm el-Atıyye, fi'l-Bahsi's-Savtî 'Inde'l-Arab (1983), *Menşûrâtü Dâri'l-Câhız*, Basımsız, Bağdat-Irak.

Hûriye bint Müfric bin Sa'dî (2013), *Ebû Bekâ el-Ukberî –Şerhu't-Tekmile ve Hüve el-Cüz' es-Sânî min Kitâbi'l-Misbâh fi Şerhi'l-İdâh*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Suudi Arabistan.

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân bin Cinnî (1993), *Sirru Sinâti'l-'İrâb*, Thk: Hasen Hindâvî, Dâru'l-Kalem, 2.Basım, 1.Cilt, Dimaşk, Beyrut.

İbn el-Enbârî, Kemâlu'd-Dîn Ebî el-Berakât Abdi'r-Rahman Muhammed bin Saîd el-Enbârî en-Nahvî (1999) *Esrâru'l-Arabiyye*. Thk: Berakât Yûsuf Hebbûd. Dâru'l-Erkâm bin Ebî'l-Erkâm, Beyrut- Lübnan.

İbn el-Ferrâ, Zekerıyyâ Yahyâ bin Ziyâd el-Ferrâ (1983), *Meânî'l-Kur'ân, Âlemi'l-Kütüb*, 3.Basım, 2.Cilt, Beyrut-Lübnan.

İbn Fâris, Ebû'l-Hasen Ahmed bin Fâris bin Zekerıyyâ (1997), *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye ve Mesâilihâ ve Süneni'l-Arabi fi Kelâmihâ*, Ta'lik: Ahmed Hasen Besec, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Basım, Beyrut-Lübnan.

İbn Hâleveyh , Ebû Abdi'llah el-Hasen bin Ahmed bin Hâleveyh (1985), *Kitâbu İ'râbi Selâsiyne mie'l-Kurâni'l-Kerîm* , Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl , Beyrut , Basımsız.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsu'd-Dîn Ahmed bin Muhammed bin Ebî Bekr bin Hallikân (1972), *Vefeyâtü'l-A'yân, Enbâu Enbâi'z-Zemân*, Thk: İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, 3.Cilt, Beyrut- Lübnan.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâli'd-Dîn Muhammed bin Mükrim İbn Manzûr el-İfrîkî el-Misrî, *Lisânu'l-Arab, Dâru Sâdır*, 11.Cilt, Beyrut, Tarihsiz.

- İbn Receb El-Hanbelî, Abdu'r-rahmân bin Ahmed bin Receb, ez-Zeyl alâ Tabakâti'l-Hanâbile (2005). Tahkik ve Ta'lik: Abdu'r-rahmân bin Süleymân el-Usîmiyn , Mektebetü'l-Abîkân , 3.cilt, Riyâd.
- İbn Seyyidih, Ebû'l-Hasen Alî bin İsmâil el-Lugavî el-Endelûsî (1996), *el-Muhassas*, Thk: Halîl İbrâhîm Cefâl, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 4.Cilt, Beyrut-Lübnan.
- İbn Ye'îş, Muvaffikü'd-Dîn Ya'îş bin Ya'îş en-Nahvî, *Şerhu'l-Mufasssal*, İdâretü't-Tibâatü'l-Münîriyye, Basımsız, Tarihsiz.
- İbnü'l-A'mâd, Şihâbü'd-Dîn Ebî'l-Fellâh Abdi'l-Hayy bin Ahmed bin Muhammed el-İ'krî el-Hanbelî ed-Dımaşkî (1992), *Şezerâti'z-Zeheb fî Ahbâr min Zeheb*, Tahkik ve Ta'lik: Muhammed el-Ernâût , Dâru İbn Kesîr , 1.basım , 7.cilt , Beyrut-Lübnan.
- İbrâhîm Enîs (1975), *el-Esvâtü'l-Lugaviyye*, Mektebetü'l'Encilu el-Mısriyye, 5.Basım, Kahire.
- İbrâhîm Muhammed el-Ceramî (2001). *Mu'cemu Ulûmu'l-Kur'ân* "et-Tefsîr, et-Tecvîd, el-Kıraât" 1.Basım, Dımaşk-Suriye.
- İsâm Nûru'd-Dîn (1992), *İlmu'l-Esvâti'l-Lugaviyye el-Fûnîtîkâ*, Dâru'l-Fikri'l-Lübânî, 1.Basım, Beyrut-Lübnan.
- John Caentineu (1996), *Durûs fî İlmi'l-Esvâti'l-Arabiyye*, Trc: Sâlih el-Kırmâvî, Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Buhûsi'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye, Basımsız, el-Câmia et-Tûnisiyye, Tunus.
- Kerîm Zekî Hisâmu'd-Dîn (2002). *Usûl Tûrâsiyye fî'l-Lisâniyyâti'l-Hadîse*, Mektebetü'n-Nehdatü'l-Arabiyye, 3.Basım, Kahire.
- Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb (1991). Thk: Muhammed Ahmed bin Abdi'l-Azîz, Eşref Ahmed Abi'l-Azîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Basım, 2.Cilt, Beyrut-Lübnan.

Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga (1979), Thk: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr li't-Tıbaâti ve'n-Neşr, Basımsız, 5.Cilt,9.

Mu'cemu'l-Büldân (1993), *Dâru Sâdır*, 4.cilt, Beyrut-Lübnan.

Muhammed bin İbrâhîm el-Hamd (2005), *Fıkhü'l-Luga* “ Mefhûmuhu – Mevdûatuhu - Kadâyâhu”, Dâru İbn Huzeyme, 1.Basım, Suudi Arabistan.

Muhtasar fî Şevâzi'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî' , Mektebetü'l-Mütenebbî, Basımsız, Tarihsiz, Kahire

Ramadân Abdü't-Tevvâb (1990), *et-Tatavvur el-Lugavî* “Mezâhirahu ve 'İleluhu ve Kavânînuhu”, Mektebetü'l-Hâncî, 2.Basım, Kahire.

Salâh Hüseyin (2005), el-Medhal fî İlmi'l-Esvâtî'l-Mukârin, Basımsız, Kahire.

Salâhu'd-Dîn Übeyk es-Safdî, Salâhu'd-Dîn Halîl bin İbek es-Safdî (1911), *Nüketü'l-Hemyân fî Nüketi'l-Umyân*, Thk: Ahmed Zekî Bek, el-Matba'atü'l-Cemâliyye, Basımsız, Kahire.

Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr bin Osmân bin Kanber (1982), *el-Kitâb*, Thk: Abdu's-Selâm Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, 2.Basım, 4.Cilt, Kahire.

Şemsu'd-Dîn el-Kirmânî, Radiyyu'd-Dîn Şemsu'l-Kurrâ Ebî Abdillâh Muhammed bin Ebî Nasri'l-Kirmânî, *Şevâzi'l-Kıraât*, Thk: Şemerân el-İ'clî, Müessesetü'l-Belâğ, Basımsız, Beyrut-Lübnan, Tarihsiz.

Şerhu'l-Mulûkî fi't-Tasrîf (1973), Thk: Fahru'd-Dîn Kabâve, Halep el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1.Basım, Halep.

Terâcim Ricâli'l-Karneyn es-Sâdis ve's-Sâb'i(ez-Zeyl alâ er-Ravdateyn) (1974), Gözden Geçiren: es-Seyyid 'İzze el-Atâr el-Hüseynî, Dârü'l-Ceyl, 2.Basım, Beyrut.

Yâkût el-Hamevî (1993). *el-İmâm Şihâbu'd-Dîn Ebî Abdi'llah Yâkût bin Abdi'llah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî*, Mu'cemu'l-Üdebâ İrşâdü'l-Erîb İlâ Ma'rifeti'l-

Edîb, Thk: İhsân Abbâs, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye, 1.Basım, 1.Cilt, Beyrut-Lübnan.

